

H. Peygamber'in Hadisleri Işığında Takvâ ve Mahiyeti

Taqwa and Its Nature in the Light of the Prophet's Hadiths

Yusuf AÇIKEL

<https://orcid.org/0000-0001-5444-4641>

yusufacikel@sdu.edu.tr |

Süleyman Demirel Üniversitesi |

<https://ror.org/04xk0dc21>

Doç. Dr., İlahiyat Fakültesi, Hadis, Isparta, Türkiye
Doç. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of
Theology, Department of Hadis, Isparta, Türkiye

Resul KORKMAZ

<https://orcid.org/0009-0003-0525-7219>

rkorkmaz176@gmail.com

Süleyman Demirel Üniversitesi |

<https://ror.org/04xk0dc21>

İlahiyat Fakültesi, Hadis, Isparta, Türkiye
Süleyman Demirel University, Faculty of Theology,
Department of Hadis, Isparta, Türkiye

Atıf | Cites As

Açikel, Yusuf- Korkmaz, Resul. "Hz. Peygamber'in Hadisleri Işığında Takvâ ve Mahiyeti". *Burdur İlahiyat Dergisi* 9 (Aralık 2024), 1-32.

<https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1524780>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 05 Ekim/October 2024
Kabul Tarihi/Accepted	: 28 Ekim/October 2024
Yayın Tarihi/Published	: 31 Aralık/December 2024

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Yusuf AÇIKEL – Resul KORKMAZ

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Yusuf AÇIKEL %50 – Resul KORKMAZ %50.

Taqwa and Its Nature in the Light of the Prophet's Hadiths

Abstract

The subject of “Taqwa” is included in many verses of the Quran and is one of the first issues that the prophets commanded to their people. Taqwa, which has an impact throughout the lives of the prophets, plays an active role in the emergence of true faith, and is also considered an indicator of the sincerity in faith emerging through the behavior of the servant. The concept of taqwa existed in the pre-Islamic period of ignorance; While it means to avoid a material danger, to be protected, with the revelation of the Quran, it has gained the meaning of protecting the servant from sin and punishment through behaviors that will please Allah. As stated in the Quran, the best example of a servant in terms of taqwa is undoubtedly the Prophet. Therefore, he (pbuh) asked Allah to be a pious servant and commanded taqwa to his companions who asked for prayers from him. For this reason, in this study, taqwa of the Prophet will be examined based on the hadiths. The purpose of the research; is to understand how the concept of taqwa, which is translated as "Fear Allah", "Beware of Allah" and "Be respectful of Allah" in the Quran and hadiths, is reflected in the life of our Prophet. When we look at the literature, it has been determined that studies on taqwa are mostly evaluated through the Quran, and studies using hadiths as a reference are limited. In this article, this phenomenon which the Quran frequently emphasizes, will be examined through hadiths in more detail than other studies on the subject, especially by considering the authenticity of the relevant hadiths. Accordingly, the scope of the article is limited to the hadiths in which the concept of piety is mentioned in Kutub-i Tis'a. The hadiths of taqwa in question were interpreted by dividing them into headings according to their content. While interpreting the hadiths, classical sources and current commentaries were used, as well as the opinions of scholars and tahrir books were consulted to determine the authenticity of the hadiths. When we look at the narrations examined in the study, the concept of taqwa is used in some hadiths in its dictionary meaning; It was used to mean to avoid or protect from any danger. In some hadiths, taqwa means the best thing a believer does towards Allah, the only criterion of superiority and the respect of the generous person towards Allah. By bringing a new dimension to taqwa, the Prophet gave this concept new meanings in terms of social relations. It has adopted the line of moderation from the tormented and ascetic perception of taqwa found in previous religions. Taqwa affects the behavior of the servant and enables him to live moderately according to the Quran and Sunnah. Likewise, taqwa turns into an abstract spiritual authority by establishing a close bond with faith, deeds and morality. Taqwa ensures that the servant's actions are taken under control. As a result, it transforms the servant into an exemplary believer both individually and socially.

Keywords: Hadith, Quran, The Prophet Muhammad, Taqwa

Hiz. Peygamber'in Hadisleri Işığında Takvâ ve Mahiyeti¹**Öz**

Takvâ konusu, Kur'an'ın birçok ayetinde yer alan, peygamberlerin kavimlerine emrettikleri ilk hususlardandır. Peygamberlerin hayatının tamamında etkisi görülen takvâ, hakiki bir imanın ortaya çıkmasında aktif rol oynamakta, aynı zamanda imandaki samimiyetin de kulun davranışlarıyla ortaya çıkmasının bir göstergesi kabul edilmektedir. Takvâ kavramı, İslam öncesi cahiliye döneminde; maddi bir tehlikeden sakınmak, korunmak anlamına gelmekte iken, Kur'an'ın nâzil olmasıyla birlikte, kulun Allah'ın hoşnutluğunu kazanacağı davranışlarla mâsiyet ve azaptan korunması anlamını kazanmıştır. Takvâ hususunda, Kur'an'da da belirtildiği üzere, kulun en güzel örneği hiç şüphesiz Hiz. Peygamber'dir. Dolayısıyla O (s.a.s) Allah'tan takvâ sahibi bir kul olmayı istemiş, kendisinden dua isteyen sahâbilerine de takvâyı emretmiştir. Bunun için bu çalışmada, hadislerden hareketle Hiz. Peygamber'in takvâsı incelenmektedir. Araştırmanın amacı; Kur'an ve hadis metinlerinin çevirilerinde “Allah'tan korkun”, “Allah'tan sakının” ve “Allah'a karşı saygılı olun” şeklinde çevrilen takvâ kavramının, Hiz. Peygamber'in hayatında nasıl karşılık bulunduğunu ele alarak İslam'ın takvâ mefhumunu anlayabilmektir. Literatüre bakıldığında takvâyâ dair çalışmaların ekseriyetle Kur'an üzerinden değerlendirildiği, hadisleri referans alan çalışmaların kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Makalede, Kur'an'ın sıklıkla üzerinde durduğu bu olgu, hadisler üzerinden konu ile ilgili farklı çalışmalardan daha detaylı ve özellikle ilgili hadislerin sıhhat durumu ele alınarak incelenmektedir. Bu doğrultuda Makalenin kapsamı, *Kütüb-i Tis'a'* da yer alan takvâ kavramının geçtiği hadislerle sınırlı tutulmuştur. Söz konusu takvâ hadisleri, muhtevasına göre başlıklara ayrılarak yorumlanmıştır. Hadisler yorumlanırken klasik kaynaklardan ve güncel şerhlerden faydalanılmış, bunun yanında hadislerin sıhhat durumunu tespit etmek için muhakkiklerin görüşlerine ve tahrir kitaplarına başvurulmuştur.

¹ Bu makale, yazarın Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Yusuf Açikel danışmanlığında hazırlanmakta olan “Hadislerde Takvâ” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Çalışmada incelenen rivayetlere bakıldığında takvâ kavramı bazı hadislerde sözlük anlamında; herhangi bir tehlikeden sakınmak, korunmak manalarında kullanılmıştır. Bazı hadislerde de mü'minin Allah'a karşı yaptığı en hayırlı şey, tek üstünlük ölçütü, kerim olan kişinin Allah'a karşı derin bir saygı sahibi olduğu şeklinde geçmektedir. Hz. Peygamber takvâyâ yeni bir boyut getirerek bu kavrama sosyal ilişkiler noktasında yeni anlamlar yüklemiştir; önceki dinlerde bulunan eziyet ve çilekeş bir takvâ telakkisini, itidal çizgisi üzerine çekmiştir. Takvâ, kulun davranışlarına tesir ederek mutedil bir biçimde Kur'an ve sünnet üzerine yaşamasını sağlar. Aynı şekilde takvâ iman, amel, ahlâk ile sıkı bir bağ kurarak soyut bir manevi otoriteye dönüşür ve kulun eylemlerinin kontrol altına alınmasını sağlar. Bunun bir sonucu olarak kulu hem bireysel hem toplumsal açıdan örnek bir mü'mine dönüştürür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kur'an, Hz. Muhammed, Takvâ

Giriş

Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği en büyük hidayet kaynağıdır. Allah Teâlâ'nın kelâmı, insanların dünya ve ahiret hayatlarını yönlendirmek ve doğru yolu bulmalarını sağlamak amacıyla nazil olmuştur. Kur'an'ı anlamak; inanç ve ibadetleri hakkıyla yerine getirmede, kişinin bireysel ve toplumsal gelişiminde ve kulluk görevini hakkıyla yerine getirmesinde çok önemli bir yer tutar. Azıkların en büyüğü olan takvâ; Yüce Allah'a karşı gelmekten kaçınma, günahlardan sakınma ve O'na itaatten ödün vermemek anlamlarına gelir. Bu, sadece kulun ibadet etmesi değil, kalbini Allah Teâlâ'dan alıkoyan her şeyden müstağni kılması, tam bir teslimiyet ve derin bir saygı ile Rahmân'a teveccüh etmesidir. Bu bağlamda takvâ, Kur'an'ın en çok değindiği konuların başında gelir ve mü'minlerin hayatında önemli bir yer teşkil eder. Kur'an-ı Kerim'de takvâ kavramı müştaklarıyla birlikte 258 yerde geçmektedir.² Kelime takvâ (التقوى) şeklinde 17 âyette yer almaktadır.³

Malumdur ki mü'minlere en güzel örnek Hz. Muhammed'dir. O'nun hayatına bakıldığında dinini takvâ üzere yaşadığı görülmektedir. Dolayısıyla kendisi hem takvâlı yaşamış hem de ashabına ve bütün Müslümanlara tavsiye etmiştir. İşte bu vurguları içeren rivayetlerin sıhhat değerlendirmesi de incelenerek, Hz. Peygamber'in sözlerinde geçen takvâ mefhumunu, nasıl uyguladığını bilmek ve onu doğru bir biçimde anlayabilmek büyük bir önemi haizdir.

Takvâ konulu hadisler ekseninde, daha önce yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur. Erhan Yetik'in "Hz. Muhammed (s.a.s)'in Zühd ve Takvâsı" isimli makale çalışmasında Hz. Peygamber'in takvâsına kısaca değinilmiştir.⁴ Hasan Güleç'in *Diyanet İlmî Dergi'de* "Takvâ" ismiyle iki sayıda yayınlanan bir çalışması vardır.⁵ Güleç bu çalışmada takvâ kelimesinin geçtiği bazı hadisleri toplamıştır. Öte yandan Muammer Bayraktutar'ın "Arab'ın Arap Olmayana Takvâ Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur" Hadisinin Hz. Peygamber'e İsnadına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi" isminde bir makalesi⁶; Ayşe Öz'ün "Bir Davranış Geliştirme Modeli Olarak İttikâ" adında bir yüksek lisans tezi mevcuttur.⁷ Söz konusu çalışmalar incelendiğinde, bunların doğrudan takvâ hadislerini tahlil etmediği, bazılarında sadece hadislerin

² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1364/1945), 758-761.

³ Takvâ teriminin geçtiği örnek âyetler için bkz. el-Bakara 2/197, 237; el-Mâide 5/2,8; el-A'râf 7/26; et-Tevbe 9/108, 109; Tâhâ 20/132; el-Hac 22/32,37; Muhammed 47/17; el-Fetih 48/26; el-Hucurât 49/3; el-Mücâdele 58/9; el-Müddesir 74/56; eş-Şems 91/8; el-Alak 96/12.

⁴ Erhan Yetik, "Hz. Muhammed (s.a.v)'in Zühd ve Takvâsı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993). 127-136.

⁵ Hasan Güleç, "Takvâ -I-", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13/3 (Mayıs-Haziran 1974), 144-152 ; "Takvâ -II-", 13/4 (Temmuz-Ağustos 1974), 223-225.

⁶ Muammer Bayraktutar, "Arabın Arap Olmayana Takvâ Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur" Hadisinin Hz. Peygamber'e İsnadına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi," *Milel ve Nihal* 9/1, (Mart 2012). 31-80.

⁷ Ayşe Öz, *Bir Davranış Geliştirme Modeli Olarak İttikâ*, (Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

toplandığı, bazılarında tek bir rivayetin değerlendirildiği yahut farklı çalışmaların alt başlıklarında değinildiği görülmektedir. Dolayısıyla mezkûr çalışmalara ilaveten, özellikle takvâ kelimesinin geçtiği hadislerin tahlili ve tenkidi yapılarak ilgili rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in ifrat ve tefritten uzak takvâ üzere yaşantısı anlaşılmaya çalışılacaktır. Böylece Müslümanların hayatlarına tatbik edebilmelerinin yolları gösterilmiş olacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde "takvâ" kavramının tahlili yapılacaktır. İkinci bölümde ise, *Kütüb-i Tis'a* kaynakları örnekleminde *Concordance*'a başvurularak "v-k-y" kökünde sıralanan rivayetler bir araya getirilecek; elde edilen rivayetlerle başlıklandırma yapılacaktır. Ayrıca örnekleme metodu kullanılarak ilgili rivayetlerin sıhhat değerlendirmesine de yer verilecektir.

1. Takvâ

Kökü Arapça olan "Takvâ" ve "İttikâ" kavramları, "وقى" sülâsî fiiline ait "وقاية" ve "تقى" masdarından türetilmiştir. "Vikâye ve takyün" sözlükte, bir şeyi korumak, saklamak, himaye etmek, çekinmek, örtünmek, zarar verecek şeylerden kaçınmak ve tehlikelere karşı korunmak, aşırı derecede sakınmak gibi anlamlara gelir.⁸ Takvâ "İnsanın kendi canını korktuğu herhangi bir şeyden sakındırması" manasına gelmektedir.⁹ Günümüzde takvâ kavramı tamamen dinî bir terim olmakla birlikte İslam öncesinde, daha dar anlamdadır. Arap toplumunda, insanlar yaşadıkları çöl ortamında birçok tehlikeyle karşı karşıya kalıyorlardı. Bu nedenle, takvâ kelimesi, fiziksel tehlikelerden korunmak, zararlı durumlardan kaçınmak veya güvende olmak anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda takvâ insanların güvenliklerini sağlamak için aldıkları önlemleri de ifade etmekteydi.¹⁰ Izutsu (ö. 1993) takvâyı, "hayvan yahut insan, canlı bir varlığın dışarıdan gelecek bir tehlike karşısında kendisini koruma biçimi/bağışıklık sistemi" olarak ifade etmiştir.¹¹ Kelime bu yönüyle maddî bir tehlikeden korunma anlamına gelirken, İslam dini ile birlikte yeni anlam kazanmıştır.¹²

Masdarın bir diğer müştakı olan "ittikâ" kelimesi, zarar ve elem verecek şeylerden sakınmak, kendini muhafaza etmek demektir. Bu bağlamda "ittikâ" ve onun ismi "takvâ" güçlü bir himaye altına girmek, kendini iyice korumak olup korkmak, sakınmak, çekinmek manasına gelmektedir.¹³ İbn Side'ye (ö. 458/1066) göre "ittikâ", "iki şey arasına engel koymaktır." Örneğin birisinin kılıç darbelerinden kendisini kalkan ile koruması gibi.¹⁴ İbn Side'nin yaptığı açıklamayı hadislerde de görmek mümkündür. Örneğin Uhud savaşında Hz. Peygamber'i eliyle korumaya çalışan Talha b. Ubeydillah'tan bahsedilirken bu anlama rastlanılmaktadır. "*Uhud gününde*

⁸ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr, (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407/1987), 6/2527; Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 6/131; İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd., (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1399/1979), 6/4901-4902; el-Firûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, thk. Enes Muhammed es-Sânî, Zekeriyya Câbir Ahmed, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1429/2008), 1775. *el-Kâmûsu'l-Muhîr*'te isim olan تقوى'nın asıl hâli تقيا dir. Buradaki ي harfini isim ve sıfat arasında fark olması için و harfine kalbtiler/çevirdiler ifadesi geçmektedir.

⁹ er-Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), 881; Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid, *Keşşâfü'l-İstulâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahrûc, (Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan Nâşirûn, 1417/1996), 1/501.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/4901-4902.

¹¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 20.

¹² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/99.

¹³ Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 1/286-287.

¹⁴ İbn Side, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Muhasas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1417/1996), 4/61.

*Talha'nın elini zarar görmüş olarak, Hz. Peygamber'i korumaya çalışırken gördüm (رَأَيْتُ يَدَ طَلْحَةَ (شَلَاءً، وَقَى بِهَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ)*¹⁵

İstilahta “takvâ” kavramı, İslam'dan sonraki süreçte somut anlamdan ziyade, günahlardan sakınma manasında soyutlaşarak daha geniş bir anlama dönüşmüştür.¹⁶ Böylece herhangi bir dış tehlikeden sakınmak, korunmak manasına gelen kelime; Allah'tan alıkoyan şeylerden sakınmak, nefse hoş gelen hazları terk etmek ve yasaklardan sakınmak manasındadır.¹⁷ Dolayısıyla takvâ kulun kendisini, Allah'ın korumasına girerek ahirette ona zarar ve eziyet verecek şeylerden sakınması bir başka ifadeyle, günahlardan beri olup iyiliklere iltizam etmesi şeklinde anlaşılabilir.¹⁸ Aynı zamanda “takvâ”, şirkten uzak durmak, büyük ve küçük günahlardan sakınmak, kalbi işgal eden her şeyden uzaklaşıp tam anlamıyla kulun Rabb'ine yönelmesi anlamlarında da kullanılmıştır.¹⁹

Takvâ kavramı kısaca Cahiliye şiirinde, Kur'an'da ve İslam âlimlerinin kelâmlarında ele alınacaktır.

1.1. Cahiliye Şiirinde Takvâ

“Takvâ/ittikâ” kavramı, Cahiliye şiirlerinde sıklıkla beyitlerde kullanılmaktadır. Yukarıda belirtildiği ve örneklerde de görüleceği üzere cahiliye Arapları bu kelimeyi Kur'an-ı Kerim'in kullandığı boyuttan ziyade, maddî anlamda bir şeyden korunmak, çekinmek manalarında değerlendirmiştir. Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılmasında kelimelerin cahiliye dönemindeki kullanım alanları önem arz ettiği için “ittikâ” kelimesinin cahiliye şiirlerinde kullanımını tetkik etmek önem arz etmektedir.

سَقَطَ النَّصِيفُ وَلَمْ تُرْدِ إِسْقَاطَهُ ... فَتَنَاوَلْتُهُ وَأَتَّقِنَا بِالْيَدِ

“(Üzerindeki) peçe düştü, oysa onu düşürmek istemedi, (yerden) onu aldı ve bizi eli ile korudu”²⁰.

فَادَنْتُ قَنَا عَا دُونَهُ الشَّمْسُ وَأَتَّقْتُ ... بِأَحْسَنِ مَوْصُولَيْنِ كَفَّ وَمِعْصَمِ

“Kendisini güneşten koruyan örtüyü attı ve kendisini en güzel iki organ olan el ve bilekle korudu”²¹.

Cahiliye şiirlerinde görülen anlamın hadislerde de örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin bir hadiste Enes b. Malik, sefer esnasında kendilerini güneşten, elleriyle koruyan sahâbîlerden bahseder. “Aramızda eliyle güneşten korunan kimseler vardı. (وَمِنَّا مَنْ يَتَّقِي الشَّمْسَ)

¹⁵ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahih-i Buhârî*, (Kahire: Dâru't-Tâ'sil, 1433/2012), “Meğâzi”, 17; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., (Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1430/2009), “Mukaddime”, 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/9, H. No: 1385, thk. Şuayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001/1421), 3/9. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için "sahih" demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 1/96; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/9.

¹⁶ Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsân*, 20.

¹⁷ el-Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 65.

¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/286-287.

¹⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/99.

²⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423/2002), 1/168.

²¹ el-Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002), 2/158.

بِيَدِهِ.”²² Yine Enes b. Malik namaz kılacakları vakit, sıcağın korunmak için elbiselerinin üzerlerine secde ettiklerinden bahsetmektedir “Sıcaktan korunmak için elbiselerimizin üzerine secde ettik. (فَسَجَدْنَا عَلَى ثِيَابِنَا اتَّقَاءَ الْحَرِّ).”²³ Hz. Peygamber’in namazda, secde esnasında soğuktan korunmak için elbiselerinin üzerine ellerini koyduğu “Çakılların soğukluğundan korunur (يَقِيهِ بَرْدٌ) (أَلْحَصَى)” şeklinde nakledilmiştir.²⁴ Bir başka hadiste Hz. Peygamber, sineklerin tehlikelerden kanadıyla korunduğunu söylemiş “Kanadıyla kendisini korur. (أَلَّهُ يَنْقِي بِجَنَاحِهِ).”²⁵ Hz. Peygamber’e zarar vermek için hareket eden Ebu Cehil’in de ona zarar vereceği sırada ansızın gerisin geriye dönüp elleriyle bir şeyden korunduğu “Geriyeye doğru çekilip elleriyle kendisini korumaya çalışıyordu (وَهُوَ يُكْصُ عَلَى عَقْبِيهِ وَيَنْقِي بِيَدِيهِ)” şeklinde rivayet edilmiştir.²⁶

Netice itibariyle “takvâ/ittikâ” kelimesi, örnek verdiğimiz cahiliye şiirlerinde ve bazı hadislerde görüldüğü üzere, maddî tehlikelere karşı korunmak anlamına gelmektedir. Ayrıca farklı şiirlerde sakınmak, örtünmek gibi manaları taşımakta olup dinî bir anlama sahip değildir. Bu yönüyle “takvâ/ittikâ”, kişinin kendisiyle korktuğu şey arasına koruyacak bir engel koymasındır. Dolayısıyla kişinin bir vasıta ile kendisini korumasıdır.²⁷

1.2. Kur’an’da Takvâ

Yukarıda belirttiğimiz üzere takvâ kelimesi Kur’an’da müştaklarıyla beraber 258 ayette geçmektedir. Kelime aslî formatında 17 âyette yer alır. Bu âyetlerde takvâ; azıkların en hayırlısı,²⁸ kulu günahlardan koruyan bir elbise,²⁹ Allah’a saygı,³⁰ günahattan sakınmak,³¹ Allah’a ulaşan yegâne şey,³² şuur,³³ sınanma vesilesi,³⁴ sakınılmaya lâyık olanın Allah olduğu³⁵ ve iyi olma hali³⁶ anlamlarında kullanılmıştır.

²² Müslim, Ebû’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts), “Siyâm”, 100. Hadis bu şekliyle sadece *Sahîh-i Müslim*’de rivayet edilmiştir.

²³ Buhârî, “Mevâkîf”, 10; Müslim, “Mesâcid”, 191; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Kurra, (Beyrut: Dâru’r-Risâle, 1420/2009), “Salât”, 4; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Sünenü’l-Tirmizî*, thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe, (Riyad: Dâru’l-Hadâra, 1436/2014), “Sefer”, 411; Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, thk. Muhammed Rıdvân ve Muhammed Enes Mustafa el-Hanne, (Beyrut Dâru’r-Risaleti’l-Alemiyye, 1439/2018), “İftitâh”, 149; İbn Mâce, “İkâme”, 64; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/33, H. No: 11970. Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel’in rivayetlerinde “اتقاء” ifadesi bulunmamaktadır. Tirmizî hadis için “hasen sahih” demiştir. *Sünenü’n-Nesâî* muhakkiki Muhammed Rıdvân, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demişlerdir. Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 2/378; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 2/156; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/33; Şuayb el-Arnaût, Ebu Dâvûd’un rivayeti için “hasen” ifadesini kullanmıştır. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 1/300.

²⁴ İbn Mâce, “İkâme”, 64. *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 2/155.

²⁵ Buhârî, “Bedü’l-Halk”, 16; Ebû Dâvûd, “Etîme”, 48; İbn Mâce, “Tıb”, 31; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdürrahmân b. el-Fadl, *Sünenü’d-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, (by: Dâru’l-Muğni, 1412/2000), “Etîme”, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/46, H. No: 7141. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ve *Sünenü’d-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 5/654; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 4/540; Dârimî, *Sünenü’d-Dârimî*, 2/1297; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/46.

²⁶ Müslim, “Münâfikûn”, 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/425, H. No: 8831. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/425.

²⁷ Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsân*, 233.

²⁸ el-Bakara 2/197. Heyet, *Kur’an Yolu Meâlî*, (Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020)

²⁹ el-A’râf 7/26.

³⁰ et-Tevbe 9/109; el-Hac 22/32.

³¹ Tâhâ 20/132.

³² el-Hac 22/37.

³³ Muhammed 47/17.

³⁴ el-Hucurât 49/3.

³⁵ el-Müddessir 74/56.

³⁶ eş-Şems 91/8.

Takvâ, işleri kolaylaştırır, kötü işlerin kefareti³⁷, hoşgörülü³⁸ ve adaletli davranmanın³⁹ gereğidir. Allah katında üstünlük ölçütüdür.⁴⁰ Takvâ sahiplerinin güzel akıbetleri vardır.⁴¹ Takvâ, cennete girmeye,⁴² dünya ve ahiret hayatının müjdelere,⁴³ kazanmaya ve hidayete,⁴⁴ kıyamet gününde azaptan kurtulmaya,⁴⁵ gökten ve yerden nice bereket kapısının açılmasına,⁴⁶ zorluklardan bir çıkış yoluna,⁴⁷ Allah'ın sevgisine,⁴⁸ maiyetine⁴⁹ ve rahmetine,⁵⁰ Kur'an'ın rehberliğine,⁵¹ büyük ecirlere nail olmaya,⁵² amellerin kabulüne⁵³ ve korkulardan uzak olmaya vesiledir.⁵⁴

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye çevirilerinde "takvâ" kelimesine "Allah korkusu" ve "korkmak" manası verilmiştir. Gezgin'e göre, "takvâ" kelimesine "korkmak" gibi anlamlar vermek, ne "birebir çeviri", ne de "uyarlama çeviri"dir. Ona göre kelimeye bu şekilde bir anlam vermek, Yüce Yaratıcı hakkında zihinlerde yanıltıcı çağrışım ve kötü yorumlara sebebiyet vermektedir.⁵⁵ Fiilin kökünde "korkmak" anlamı olmakla beraber bu korkunun, korkunç bir şeyden imtinayı değil sevenin sevdiğine karşı hassasiyetini, onu kırmaktan çekincesini, Yaratan'a karşı derin bir hürmet içerisinde olmayı ve sorumluluğunu ifade eder.⁵⁶ Bu bağlamda "takvâ" mutlak/salt anlamda "korku ya da korkmak" gibi bir manaya gelmez. "Takvâ" saygı içerisinde, sorumluluklarını yerine getirememeye endişesinden doğan bir duygudur.⁵⁷ Seyhan ise takvâyı; Yüce Allah'a, kendine, insanlara ve tüm mahlûkata karşı sorumluluk bilinciyle hareket etme; hassasiyet, farkındalık ve duyarlılık sahibi olma" şeklinde açıklamaktadır.⁵⁸

1.3. İslâm Âlimlerine Göre Takvâ

İslâmî literatürde takvâ için yapılan bazı tanımlar şöyledir: Hz. Ali (ö. 40/661), takvâ hakkında, günahı ısrarı ve işlenen taatlarla avunmayı bırakmaktır" derken⁵⁹ Ömer b. Abdilâziz (ö. 101/720): "Takvâ sahibi olmak; geceleri ibadetle, gündüzleri oruçlu olarak geçirmek demek değildir. Fakat asıl takvâ, Allah Teâlâ'nın farz kıldıklarını eda etmek ve haram kıldığı şeylerden uzak durmaktır. Bunların üstüne hayırlı ameller işlerse bu onun için hayır üstüne hayır olur"⁶⁰ ifadesini kullanmıştır. Hasan el-Basrî (ö. 110/728) takvâyı, "Allah'tan gayrısını Allah'a tercih

³⁷ et-Talâk 65/4-5.

³⁸ el-Bakara 2/237.

³⁹ el-Mâide 5/8.

⁴⁰ el-Hucurât 49/18.

⁴¹ el-A'râf 7/128.

⁴² Kâf 50/31.

⁴³ Yûnus 10/64.

⁴⁴ en-Nûr 24/52.

⁴⁵ Meryem 19/72.

⁴⁶ el-A'râf 7/96.

⁴⁷ et-Talâk 65/2.

⁴⁸ et-Tevbe 9/4.

⁴⁹ et-Tevbe 9/123.

⁵⁰ el-A'râf 7/156.

⁵¹ el-Bakara 2/2.

⁵² Âl-i İmrân 3/172.

⁵³ el-Mâide 5/27.

⁵⁴ Yûnus 10/62.

⁵⁵ Ali Galip Gezgin, "Kur'an Meallerinde Takvâ Kelimesinin Türkçe'ye Çeviri Sorunu", *İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/14 (2005), 201.

⁵⁶ Süleyman Uludağ, "Takvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 39/484.

⁵⁷ Gezgin, "Kur'an Meallerinde Takvâ Kelimesinin Türkçe'ye Çeviri Sorunu", 201.

⁵⁸ Ahmet Emin Seyhan, "Teorinin Pratiğe Yansıması Hâli: Hz. Muhammed'in Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (Aralık 2023), 155.

⁵⁹ Fahrreddin er-Râzî, *Meftâhu'l-Ğayb*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 2/268.

⁶⁰ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr, (Kahire: Dâru's-Selâm, 1424/2004), 1/268.

etmemek ve tüm işlerin Allah'ın katında olduğunu bilmektir” şeklinde açıklarken, İbrahim b. Ethem (ö. 161/778), “takvâ, insanların ve meleklerin kulun gönlünde onu Allah'tan uzaklaştıracak herhangi bir kusur bulmamasıdır” tanımını yapmıştır.⁶¹ İmam Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre takvâ, bireyin kendisiyle masiyet arasında, masiyeti terk etmede kuvvetli bir sabır ve gayret göstererek kalbini, o günahı hiç işlememiş gibi temizlemesidir. Aynı zamanda mübah ve helâl olsa da faydasız olan şeylerden kaçınmasıdır.⁶² Yüce Allah'ın mahlûkatını incitmekten uzak durup iyilik etmektir. Dolayısıyla takvâ, helâl olan şeylerde israfa girmekten kaçınmak, dinin esaslarına zarar verecek her hareketten uzak durmaktır. İmam Gazzâlî sözüne devamla takvâyı iki kısma ayırır. Bunlardan ilki, asgari derecesi olup Allah Teâlâ'nın haram kıldığı ve yasak ettiği şeylerden sakınmaktır. Çünkü bunlardan sakınmak kesin olarak emredilmiştir. İkinci kısım ise derece olarak daha yüksek olup tedbiren yasak kılınan, helâl olup da bu fiillerde aşırı gidilen kısımlardır ki bunlardan sakınmak gerekir. Zira burada kişi iradesiyle hareket etmektedir.⁶³

Özetle takvâ kavramı, İslâm öncesi dönemde maddî bir tehlikeden korunmak ve sakınmak gibi anlamlara gelirken Kur'an'da kullanımıyla beraber sözlük anlamını da içine alacak şekilde farklı manalar kazanmıştır. Takvâ kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Bu noktada takvâyı “Allah'tan korkma hâli”, “Allah'tan sakınma durumu” gibi anlamlar vermek kelimenin muhtevasını daraltmakta, yaratıcıya ve kulluk bilincine dair yanlış çıkarımlara sebebiyet vermektedir. Süregelen bu yanlış ve eksik çeviriler nedeniyle takvâ kavramı toplum nezdinde yeterince doğru anlaşılammıştır. Bu doğrultuda yapılan tanımlardan hareketle takvânın, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirme noktasında ortaya çıkan saygı ve sorumluluk bilinci olduğu ifade edilebilir. Bu bilinç hâli kişinin davranışlarını düzenlemesine, kendisini azaba götürece her türlü davranıştan korunmasına, nefsini tezkiye etmesine; iman, itaat, ihlas ve tövbe ile Allah'a yakınlaşmasına ve Hz. Peygamber'e tam anlamıyla tâbi olmasına imkan sağlamaktadır.

2. Hadislerde Takvânın Mâhiyeti

Makalenin bu bölümünde takvâyı konu alan hadisler toplanıp başlıklara ayrılmıştır. Bu kapsamda takvânın önemi, yegâne üstünlük ölçütü olması, insan davranışlarına ve ahlâka etkisi, mutedil bir takvâ anlayışının nasıl olduğu, takvânın iman ile irtibatı ve sosyal hayatta kul için etkileri incelenecektir.

2.1. Mü'minin Takvâ Bilincine Sahip Olması

İnsanoğlunun dünyaya gönderilme amacı, Yüce Allah'a kulluk etmektir. Kulluk şuurunun en yüksek mertebesi, Allah Teâlâ'dan hakkıyla sakınmayı gerektirir. Nitekim Hz. Peygamber, “*Nerede ve nasıl olursan ol, Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde ol! (اتَّقِ اللَّهَ (حَيْثُمَا كُنْتَ) Kötülük işlersen, hemen ardından bir iyilik yap ki, o kötülüğü silip yok etsin. İnsanlara karşı da güzel ahlâkla muâmele et*”⁶⁴ buyurarak takvânın her zaman ve her yerde uyulması gereken bir husus olduğunu hatırlatmıştır. “*Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde ol! (اتَّقِ اللَّهَ)*” ifadesi, bütün vazifeleri yerine getirmek ve her türlü günahattan sakınmakla mümkün olur.

⁶¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/268.

⁶² el-Gazzâlî, Ebû Hamîd, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts), 2/96.

⁶³ el-Gazzâlî, *Abidler Yolu*, çev. Yaman Arıkan, (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1968), 79-82.

⁶⁴ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 55; Dârimî, “Rikâk”, 74; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/284, H. No: 21354; Tirmizî hadis hakkında “hasen sahih”, Elbânî ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaüt, “hasen li ğayrihi” demişlerdir. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzîi, 1421/2000), 3/12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/284 Ayrıca Elbânî'ye göre hadisin isnadı munkatî'dir. Bunun sebebi, hadisin tâbiün ravisi Meymun b. Ebî Şeybe'nin, sahâbi ravisi Ebû Zer'den hadis işitmemiş olmasına rağmen, ondan hadis rivayet etmesidir. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha ve Şey'un min Fikihâ ve Fevâ'idihâ*, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzîi, 1415/1995), 3/362.

Çünkü takvâ dinin esasıdır ve yakîni mertebelere ulaşmak onunla gerçekleşir.⁶⁵ Takvâ, kul yalnızken yahut toplum içindeyken, sıkıntıda ve kolaylıkta, darlıkta ve bollukta her zaman Allah Teâlâ'ya karşı derin bir saygı ve azabından korku içinde olmayı gerektirir. Bu yüce makamı Rasûlullah bizlere şu şekilde açıklamıştır: “*Kul, şüpheli şeyden sakındığından dolayı şüphe olmayan şeyi de terk etmedikçe muttakîler mertebesine ulaşamaz (لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى)*”⁶⁶. el-Münâvî (ö. 1031/1622) bu durumu; harama girme endişesiyle helâlîn fazlasını da terk etmek şeklinde açıklamıştır.⁶⁷ Dolayısıyla kul harama girme endişesinden, ihtiyaç fazlası helâlleri de terk etmedikçe muttakîlerin derecesine ulaşamaz. Bu manada dikkat edilmesi gereken nokta, elbette Müslümanın kendini tamamen dünya hayatından çekmesi değil, yaptığı davranışların helâl de olsa ölçülü olmasıdır. Nitekim ölçüsüz yapılan her şey kişiye zarar vermektedir. Kul kendisini helâl de olsa zevk u sefaya fazla kaptırmamalı, ihtiyatlı hareket etmelidir. Bu takdirde kul muttakîlerin derecesine ulaşır.

Rasûl-i Ekrem ashabına daima takvâlı olmayı/takvâ üzere amel etmeyi tavsiye etmiş, onlara sürekli hatırlatmalarda bulunmuştur. Bir hadisinde, “*Şüphesiz ben öyle bir âyet biliyorum ki şayet insanların hepsi ona sarılsaydılar, tümüne kâfi gelecekti*” buyurmuş, sahabe: “Yâ Rasûlallah! Hangi ayettir?” Hz. Peygamber: “*Kim Allah'a saygısızlıktan sakınrsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir*”⁶⁸ âyetini okumuştur.⁶⁹ Buradan anlaşılan o ki, Allah Teâlâ muttakîlere, dünya ve ahiret hayatının sıkıntılarında çıkış yolu gösterecektir. Dünyada takvâ ile amel etmenin ahirette kula kâfi geleceğinden şüphe yoktur.⁷⁰ Hz. Peygamber'in bu öğüdü, inananların karşılaştıkları zorluklar karşısında sabırlı ve metin olmaları gerektiğini ve Allah'ın yardımıyla bu sıkıntıların üstesinden gelebileceklerini ifade eder. Rasûlullah'ın okumuş olduğu bu âyetten bazı müfessirler şu yorumları çıkarmışlardır:

a) Allah'tan sakınan kimseyi Allah Teâlâ, dünya ve ahiret sıkıntılarında kurtarır.

b) Musibet anında sabır göstererek Allah'tan sakınan kişiye Yüce Allah, cehennemden cennete dâhil olma yolunu gösterir.

c) Yüce Allah kuluna haramdan helâle geçiş yolunu öğretir. Çünkü Allah Teâlâ kendisinden korkanı sıkıntıdan kurtarır, korkmayana da sıkıntılar verir.⁷¹

Takvâ bilinci, helâl ve haram noktasında hassasiyeti de beraberinde getirir. Helâl ve haramın sınırları Kur'an ve sünnette açıkça belirtilmiştir. Ancak bu ikisi arasında kalan şüpheli şeyler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber bir hadisinde; “*Helâl de bellidir, haram da bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunu bilemezler. Kim bu şüpheli şeylerden sakınrsa (ittika), dinini ve ırzını korumuş olur. (فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعَرْضِهِ)* Kim de bu şüpheli şeylerin içine düşerse, tıpkı koyunları bir koruluk etrafında otlatan ve her an o koruluğa

⁶⁵ Abdurrahmân el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 6/104.

⁶⁶ Tirmizî, “Kıyâmet”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 24. Tirmizî hadis hakkında “hasen garib”, Elbânî, “zayıf” demiştir. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî. *Zaifu't-Terğîb ve't-Terhib*. (Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzîi. 1421/2000), 1/534. *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ise hadisin ravilerinden Abdullah b. Yezîd sebebiyle zayıf olduğunu belirtmiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 5/298.

⁶⁷ el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Câmi'i's-Sağır*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ticariyyeti'l-Kübra, 1357/1937), 6/443.

⁶⁸ et-Talâk 65/2.

⁶⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/436, H. No: 21551. *el-Müsned* ve *Sünenü İbni Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadisin isnadının, inkıtâ sebebiyle zayıf olduğunu belirtmiştir. Hadisi, sahâbi ravisi Ebû Zer'den nakil yapan Ebû's-Selil Durayb b. Nukayr, Ebû Zer'e yetişememiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 5/302. Elbânî de hadis için “zayıf” demiştir. el-Elbânî, *Zaifu't-Terğîb ve't-Terhib*, 1/525.

⁷⁰ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbni Mâce*, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1313/1895), 2/554.

⁷¹ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân, *Zâdü'l-Mesîr fî ilmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1422/2001), 8/297.

girme ihtimalleri bulunan bir çoban misalidir. Dikkat edin! Her devlet başkanının bir koruluğu vardır. Dikkat edin! Allah'ın yeryüzündeki koruluğu, haram kaldığı şeylerdir. Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o düzgün olursa bütün vücut düzgün olur, o bozuk olursa bütün vücut bozuk olur. Dikkat edin! Bu et parçası kalptir⁷² buyurmuştur. İslam'ın üçte biri olarak bahsedilen bu hadisin büyük bir ehemmiyeti vardır.⁷³ Kul ibadetlerini, kalbini ve bedenini temizleyip Allah'ın rızası için yapar. Günahların ve yasakların çoğu kalpten kaynaklanır. Hz. Peygamber, kalbi ıslah etmekle, vücudun tamamının düzeleceğini beyan etmiştir.⁷⁴ Vicdani hassasiyetler mü'minin birçok kötülüğe girmesine engel olmaktadır. Bu hassasiyetlere sahip olmak ise takvâya sahip olmakla mümkündür. Kalbinde takvâ bilinci olan mü'min günaha ve harama girmekten imtina ederek merhamet, adalet ve hakkın tesis edilmesi gibi hususlarda dikkatli davranmaya çalışır. Böylece takvâ, kulun ahlâkına ve davranışlarına sirayet eder. Takvâ sahibi mü'min her zaman ve her yerde kendisini gözetleyen bir yaratıcının farkında olarak yanlış yapmaktan sakınır. Böylece soyut bir durum olan takvâ, somut eylemlerin denetim altına alınmasına imkân sağlar.

Allah Rasûlü ashabına, ilgili hadiste betimlenen olgusal durumu daha iyi anlayabilmeleri için örnekler vermiştir. Buna göre her hükümdarın insanların girişini yasakladığı özel alanları bulunabilir. Bu alana izinsiz giren kimseler cezalandırılır. Bu sebeple kendi iyiliğini düşünen kimse, yasaklanmış bölgeye girme endişesinden, dikkatli hareket ederek uzak kalır. Aynı şekilde Yüce Allah'ın da kullarına girmelerini yasakladığı bir alan vardır. Bunlar haramlardır. Kul haramları işleyip bu bölgeye girmesiyle cezaya müstahak olur. O bölgeye yaklaşan kimsenin düşme tehlikesi de artar. İhtiyatlı mü'min o bölgeye yaklaşmaktan imtina eder. Kendisini harama düşürecek herhangi bir şeye ilgi duyup bağlanmaz. Şüpheli şeylerden uzak durur.⁷⁵ Hadis metninde geçen “Şüpheli şeylerin içine düşen kimse...” sözünden ulema, iki anlam çıkarmışlardır. Buna göre kişi şüpheli şeyleri çok yaptıkça, haramı istemese dahi harama rast gelebilir. Şayet burada kasıtlı bir kusuru varsa günah içerisine girer. Diğer açıklamaya göre kul, şüpheli şeyleri işleye işleye bunlara alışkanlık kazanır. Sonunda bu durum onu harama sürükler. Bu noktada kul takvâ şuuru ile büyük hassasiyet göstererek, bu durumdan uzak olmalıdır.⁷⁶

Hz. Peygamber'in ümmetine takvâli olmayı emrettiği rivayet örneklerini çoğaltmak mümkündür. O, Vedâ Hutbesi'nde tüm ümmetine, “Rabbimiz olan Allah'a karşı sorumluluk

⁷² Buhârî, “İman”, 40; Müslim, “Müsâkât”, 107; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 3; Tirmizî, “Büyü”, 1; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, “Büyü”, 2; İbn Mâce, “Fiten”, 14; Dârimî, “Büyü”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/324, H. No: 18374. Hadisi Kütüb-i Tis'a müelliflerinden sadece Mâlik b. Enes rivayet etmemiştir. Hadiste dikkat çeken hususlardan birisi de Hadisin tüm senedlerinin sahabe ravisinin hicretten sonra Ensar arasında doğan ilk çocuk Nu'mân b. Beşir olmasıdır. Detaylı bilgi için Bk. Gökhan Karahan, Nu'mân b. Beşir'in Hayatı ve Rivayetlerinin Değerlendirilmesi (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 77-84. Tirmizî ve Nesâî'nin rivayetlerinde ittikâ (التقى) fiili geçmez. Tirmizî'nin rivayetinde bunun yerine “te-re-ke” (ترك) fiili geçmektedir. Hadis belirtilen kaynaklarda “sahih” olarak geçmektedir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 5/218; el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, 2/321; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 7/468; İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 5/124; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 3/1648; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/324.

⁷³ Âlimler bu hadisin yanında; “Kişinin kendi nefsi için istediğini kardeşi için de istemedikçe imanı kemale ermez.” (Buhârî, “İman”, 7; Müslim, “İman”, 71-72; Tirmizî, “Kıyâmet”, 59; Nesâî, “İman”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9. “Ameller niyetlere göredir.” (Buhârî, “Bed'u'l-Vahy”, 1; Müslim, “İmâre,” 155) ve “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen hususları terk etmesi dininin güzelliğindedir.” (Tirmizî, “Zühd”, 11; İbn Mâce, “Fiten”, 12) Hadislerini, dinin özü olarak zikretmektedirler.

⁷⁴ el-Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer, *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, thk. Muhammed el-Şâzelî en-Nüfeyrî, (by.: Dâru't-Tûnusiyye li'l-Neşri, 1408/1988), 2/308

⁷⁵ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, (Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972), 11/28.

⁷⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 11/29.

*bilincinde olun (اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ)*⁷⁷ buyurmuştur. Mahlûkatın kalbinde korkulmaya, saygı duyulmaya ve bundan dolayı itaat ve kulluğa hak sahibi olan ancak Allah'tır. O, celâl ve ikrama hakkıyla sahiptir. Azamet ve kibriya sıfatlarına haiz olan, en şedid bir biçimde cezalandırmaya gücü yetendir.⁷⁸ Yüce Allah, “*Sakınılmaya lâyık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur*”⁷⁹ buyurmuştur. Enes b. Malik (ö. 93/711-12) bu âyet hakkında Hz. Peygamber'in, “*Allah bu âyette; saygıya lâyık olan benim. Kim benden sakınır ve benden başka ilâh edinmezse onu affedecek olan ancak benim*”⁸⁰ buyurduğunu rivayet etmiştir. Kulun takvâsı, kendisiyle Rabbi'nin azabı ve hoşnutsuzluğu arasına taatleri işlemekten ve günahlardan kaçınacağı bir kalkan koymasıyla mümkün olacaktır.⁸¹ “*Yarım hurmayla bile olsa ateşten korunun (اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ)*”⁸² hadisi de bu anlamda bir diğer örnektir. En küçük bir hayır işi dahi kula, cehennem azabı ile Allah rızası arasına bir perde koyar. Hz. Peygamber'in burada malî bir tasadduktan söz etmesinin elbette bir hikmeti olmalıdır. Kul için nefsinin kardeşi sayılabilecek mal varlığını harcama, diğer ibadetleri eda etmekten çok daha zor olabilir. Dolayısıyla kulun, Allah rızası için malını tasadduk etmesi; iman mertebelerinin göstergesidir. Aynı zamanda sadaka, onu alan kişiyi mutlu ederek mü'minlerin arasındaki sevgi bağlarını güçlendirir, kırgınlıkları yok eder.⁸³ Bu yönüyle takvâ ile onun tezahürü sayılabilecek diğer eylemler, İslâm toplumunda muhtemel birçok hayra vesile olabilir.

2.2. Takvâ: Yegâne Üstünlük Ölçüsü

İslam'da üstünlük, kişinin ırkı, malı veya makamı ile değil, Allah Teâlâ'ya olan bağlılığı ve takvâsıyla ölçülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de, “*Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır (O'na karşı derin saygı besleyen ve sorumluluk bilinciyle hareket edeninizdir)*”⁸⁴ âyetiyle bu hakikat açıkça belirtilmiştir. Allah Rasûlü de üstünlüğün makam, mevki ve nesebe göre belirlendiği bir toplumda, gerçek üstünlüğün ancak takvâda olduğunu defalarca dile getirmiştir. Bu prensip, İslâm toplumunda adaletin ve eşitliğin temel taşı oluşturmaktadır. Bu yönüyle takvâ, toplumsal ilişkilerde, ahlâkî tutumlarda ve hayatın her alanında rehber olmalıdır. Üstünlüğün ancak takvâda olması demek takvânın, insanı her türlü kötülükten

⁷⁷ Tirmizî, “Sefer”, 434. Tirmizî hadis hakkında “hasen sahih” derken, Elbânî “sahih” ifadesini kullanmıştır. Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha*, 2/524. Hadis *el-Müsned*'de, başta geçen takvâ emrinden farklı olarak “*Rabbimize kulluk edin*” (اعْبُدُوا رَبَّكُمْ) ifadesiyle geçmektedir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/486, H. No: 22161.

⁷⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, 2/469.

⁷⁹ el-Müddessir 74/56.

⁸⁰ Tirmizî, “Tefsîr”, 70; İbn Mâce, “Zühd”, 35; Dârimî, “Rikâk”, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/430, H. No: 12442. Tirmizî hadis hakkında “garib” demiştir. O, hadisin rivayetlerinden Süheyl b. Abdillâh el-Kutâî'nin (Suheyl b. Ebi Hazm) hadîsde sağlam olmadığını ve Sâbit el-Bünânî'den tek başına rivayet ettiğini belirtmiştir. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Annaût ise hadisin isnadının “zayıf” olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel Süheyl hakkında münker hadisler rivayet ettiğini, Buhârî ise onun hadisi hakkında söylediği sözleri takip etmeyip, hadislerinde zayıf olduğunu söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/430. Hadisin tahrir edildiği diğer kaynaklarda da “zayıf” denilmiştir. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Zaifu Süneni't-Tirmizî*, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1411/1991), 432; İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 5/355; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 3/1792.

⁸¹ el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf, *el-İthafatü's-Seniyye fil-Ehâdisi'l-Kudsîyye*, thk. Abdulkâdir el-Annaût ve Tâlib Avvâd, (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, ts.), 88.

⁸² Buhârî, “Zekât”, 8; Müslim, “Zekât”, 66; Tirmizî, “Kıyâmet”, 1; Nesâî, “Zekât”, 63; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Dârimî, “Zekât”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/187, H. No: 18252. Hadislerin rivayet edildiği kaynakların muhakkiklerince hadis sahih hadistir. Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 5/103; İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 1/128; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 2/1031; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/188; el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb* 1/518. Hadisin bazı rivayetlerinde “*Yarım hurmayla da olsa ateşten korunun.*” ibaresine ek olarak “*Şayet onu da bulamazsanız güzel bir sözle korunun.*” ibaresi geçmektedir. Buhârî, “Zekât”, 7; Müslim, “Zekât”, 68; Tirmizî, “Tefsîr”, 2; Nesâî, “Zekât”, 63; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/184, H. No: 18248.

⁸³ İbn Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî li-İbni Battâl*, thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrâhim, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 9/225.

⁸⁴ el-Hucûrât 49/13.

koruması ve Yüce Allah'ın rahmetine, bereketine ve huzuruna kavuşturması yönüyledir. Hz. Peygamber, “*Haseb (bir kimseyi halkın gözünde yükselten şey) mal (varlığı)dır. Kerem (kişiyi Allah katında yükselten şey) ise takvâdır (وَالْكَرَمُ التَّقْوَى وَالْحَسَبُ أَمْالٌ)*”⁸⁵ buyurmuştur. Hadiste geçen “*haseb*” kelimesinin manası; kişinin övünç vesilesi kıldığı gerek kendisinin gerekse atalarından kalma dünyalık mal, mülk ve meziyetleridir. Bunlar kişiyi halkın gözünde yükselten şeylerdir. Kerem ise kulun hayır, şeref ve faziletleri üzerinde toplamasıdır. Bu ise takvâ ile mümkün olmaktadır. Hz. Peygamber, kişinin üstünlüğünün haseb değil kerem ile yani takvâyla olacağını vurgulamıştır. Şöyle ki; cahiliye döneminde halk arasında fakirlere hürmet gösterilmez, üstünlük ve değer, dünyalık malı olan zengin insanlara verilirdi. Ancak Allah katında üstünlük, şeref, değer ve kıymetin sadece takvâ ile ölçüldüğü bildirilmiştir. Hz. Ömer de bu konu hakkında; insanlar arasında zenginlik, şeref ve faziletin temiz elbise ile ölçüldüğünü, ancak Allah katında şerefli kişinin, takvâ elbisesine bürünen kişi olduğunu zikretmiştir.⁸⁶

Rasûlullah, takvânın insanlar arasındaki yegane üstünlük ölçütü olduğunu birçok hadisinde veya olay vesilesiyle dile getirmiştir. Nitekim bunlardan birisi Kureyş kabilesine mensup bir kadının karıştığı bir hırsızlık olayıdır. Fatıma isimli bu kadının hırsızlık yapması dolayısıyla elinin kesilme ihtimali, kendi kabilesinin ileri gelenlerini endişeye düşürmüştü; bu durumu bir utanç kaynağı gördükleri için de cezadan vazgeçilmesini istemişlerdir. Bundan dolayı konuyu Hz. Peygamber'in sahabîleri arasında çok sevdiği Usame b. Zeyd'e (ö. 54/674) açmış ve bu konuda ondan aracı olmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Usame (r.a), Allah Rasûlü ile konuşur. Hz. Peygamber, “*Sen Allah'ın koyduğu cezalardan birinin terk edilmesi hususunda mı aracı oluyorsun?*” diyerek onu ayıplamıştır. Sonra ayağa kalkıp, (halka) yüksek sesle hitâpta bulunarak: “*Ey insanlar! Sizden öncekileri şöyle davrandıkları için helâk etti: Bunlar, güçlü kimseler aralarında hırsızlık yaptığı zaman onu bırakırlardı da aciz kimseler hırsızlık yapınca ona ceza verirlerdi. Allah'a yemin olsun ki eğer Muhammed'in kızı Fâtıma da hırsızlık yapmış olsaydı, şüphesiz onun da elini keserdim*”⁸⁷ buyurmuştur. Hz. Peygamber bu konu özelinde evrensel bir meseleye yani adalete ve eşitliğe dikkat çekmiştir. Kişinin nesebinden dolayı bir başkasına üstünlüğünün olmadığını, ilahî huzurda ancak takvâ ile üstünlük kazanılacağını ilan etmiştir. Her türlü eşitsizliği yok sayarak tüm insanların eşit olduğu ilkesini Hz. Peygamber şu sözleriyle de bildirmiştir: “*Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arab'ın*

⁸⁵ Tirmizî, “Tefsîr”, 49; İbn Mâce, “Zühûd”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/294, H. No: 20102. Tirmizî hadis hakkında “hasen sahih garib”, Elbânî ise “sahih” demiştir. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzîi, 1420/2000), 3/335. *el-Müsned* ve *Sünenü İbni Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “hasen li ğayrihi” demiş; ayrıca hadisin isnadının zayıf, ravilerinden Selâm b. Ebî Mutî'in, hadis aldığı ravinin Katâde'den rivayetlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. İbn. Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 5/301; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/294.

⁸⁶ Abdurrahmân el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, 9/112.

⁸⁷ Buhârî, “Bedu'l-Halk”, 71; Müslim, “Hudûd”, 8; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 4; Nesâî, “Kat'u's-Sârik”, 6; İbn Mâce, “Hudûd”, 6; Dârimî, “Hudud”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/166, H. No: 25297. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “sahih hadistir, ravileri sikadır” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/166. Söz konusu hadis Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'da “*hırsızlık yaptı*” ifadesi ile, Nesâî'de “*bazı eşyalar alıp, bunları aldığını inkar etti*” şeklinde geçmektedir. Kadının ne çaldığı hususu da ihtilâftır. Birtakım rivayetlerde Allah Rasûlü'nün evinden kumaş yahut ganimet mallarından mücevher çaldığı zikredilmiştir. Hadis had konusunda şefaate olmayı menetmiştir. Ancak söz konusu olay dava merciine intikal etmeden -suçlu şayet bu durumu alışkanlık haline getirmemişse-davalının affi mümkündür. Lakin dava merciine intikal eden olaylarda cezanın uygulanması zaruridir. Cumhuriyetin çoğunluğuna göre bir malı aldıktan sonra o malın alındığını inkâr, elin kesilmesini gerektirmez. Ahmed b. Hanbel ise elin kesilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Geniş bilgi için bk. el-Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 12/21-22. Kaynaklarda hadisin sahih olduğu belirtilmiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 6/426; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/130; İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 3/581; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 3/1483; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/177.

Acem'e (Arap olmayan) Acem'in Arab'a, beyaz (tenli)nin siyah (tenli)ye siyahın da beyaza takvâ dâşında (لَا بِالتَّقْوَى) hiçbir üstünlüğü yoktur."⁸⁸

2.3. Takvânın Amele Etkisi

Takvânın gerçek anlamda kendini göstermesi ve olgunlaşması mü'minin amelleri ile doğrudan ilişkilidir. Bunun yanında Yüce Allah'a itaat ve saygı, kulun samimi sevgisiyle hâsıl olur. Kulun Allah'tan sakınması, ona karşı âsi olmaktan, rızasını kaybedeceğinden ve azaba uğrayacağından endişe etmesidir. İşte bireyi takvâyâ ulaştıracak husus, sevgiyle beraber olan sorumluluktur. Bu sebeple derundaki takvâ hâlinin amellere yansması beklenir. Allah Rasûlü, "Birbirinize haset etmeyin, almayı düşünmediğiniz bir malın değerini yükselterek pazarlığı kızırtmayın, birbirinize kin gütmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin ve birinizin alışverişi üzerine başka biri alışveriş yapmasın. Ey Allah'ın kulları, kardeşler olun. Müslüman Müslümanın kardeşidir; ona haksızlık yapmaz, onu yardımsız bırakmaz, onu küçümsemez, üç defa kalbini işaret ederek takvâ işte şuradadır (kalptedir) (التَّقْوَى هُنَا). Bir kimseye, Müslüman kardeşini küçümsemesi kötülük olarak yeter. Müslümanın kanı, malı ve namusu Müslümana haramdır"⁸⁹ buyurarak takvâ ve amel hususlarına aynı hadiste yer vermiştir. Şirk ve günahlardan korunmuş bir kimseyi küçük görmek caiz değildir. Takvânın mahalli kalb olduğu ve bu hâl gözlere gizli kaldığı için birisinin takvâ sahibi olmadığını düşünüp onu hakir görmek doğru değildir. Kalbinde takvâ olan Müslüman, kimseyi küçük görmez çünkü takvâ bunu gerektirir.⁹⁰ Takvâ kulun, Rabb'inin azametini hissetmesi, ondan korkması ve daima onun gözetimi altında olma şuurudur. Bu şuurda olan muttakî birey, davranışlarını rıza-yı ilâhiye göre düzenler. Yüce Allah'ın kulunu hesaba çekmesi buna göredir.⁹¹

Hadisteki ifadesiyle kıskançlık, aldatma, kin ve düşmanlık gibi kötü huyların yasaklanması, Müslümanların içtimai hayatta takvâyâ dayalı hareket etmeleri gerektiğini emreder. Muttakî mü'min, bu tür olumsuz davranışlardan uzak durur ve uhuvvet bilincini geliştirir. Sosyal hayatta takvâ, adalet ve merhameti ön planda tutmayı gerektirir. Hadisin devamında Hz. Peygamber, Müslümanların birbirlerine zulmetmemeleri, yardımsız bırakmamaları ve küçümsememeleri gerektiğini vurgulayarak bir anlamda takvânın amellere yansmasını istemektedir. Öte yandan hadiste, Müslümanların din kardeşlik bağlarına önem vermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kardeşlik, İslâm toplumunun temel yapı taşıdır ve bu bağı kuvvetli olması, toplumun genel huzuru ve güvenliği için elzemdir. Takvâ sahibi bir Müslüman, kardeşine karşı merhametli ve âdil davranarak bu bağı güçlendirir. Bunun aksine din kardeşini küçümsemek takvâ ile çelişen bir durumdur. Muttakî mü'min kibirden ve küçümseyici tavırlardan uzak olmalıdır.

2.4. Takvânın Ahlâka Etkisi

Güzel ahlâk İslâm dininin özünü teşkil eden en büyük hususlardan birisidir. Birçok âyette kulun güzel ahlâka erişmesi için emir ve yasaklar bulunmaktadır.⁹² Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığı zaman, onun peygamberlik öncesi ve sonrasındaki süreçte -müşriklerin de kabulüyle-

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/474, H. No: 23489. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, hadisin isnadı sahih derken, Elbânî de, "sahih li ğayrihi" ifadesini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/474; el-Elbânî, *Sahihu't-Terğib ve't-Terhib*, 3/135.

⁸⁹ Müslim, "Birr", 32; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/159, H. No: 7727. Tirmizî hadis için "hasen garib"; Elbânî "sahih"; *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ise hadisin isnadı hakkında, "ceyyid" ifadesini kullanmışlardır. el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, 2/352; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/159.

⁹⁰ Abdurrahmân el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, 6/46.

⁹¹ Nevevî, *el-Minhâc*, 16/121.

⁹² Misal için bk. el-Bakara 2/129; Âl-i İmrân 3/134, 159; en-Nahl 16/90; en-Nûr 24/21, 23, 30; el-A'lâ 87/14; eş-Şems 91/9; el-Leyl 92/18.

birçok ahlâkî erdeme sahip olduğu bilinmektedir. Kur'an bu durumu “Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzere sin”⁹³ âyetiyle vurgulamıştır. Hiç şüphesiz mü'minin, Allah Rasûlü'nü örnek aldığı bir hayat sürmesinin en güzel yolu, takvâ sahibi olmasıyla mümkündür. Yaptığı her şeyden sorumlu olduğu ve hesaba çekileceğinin bilincinde olan muttakî mü'min, Allah'ın rızasını kaybetmekten, azaba düşmekten sakınır. Elinden ve dilinden emin olarak davranışlarını düzenler. Böylece tüm davranışlarında Kur'an'ı ve yüce bir ahlâk üzere olan Hz. Peygamber'i örnek alır. Kısaca devamlı şekilde Allah'ın kendisini murâkabe ettiği bilincindeki mü'min, takvâlı olur.⁹⁴

Demek ki takvâ bilincinde olan mü'min, yaptığı her davranışın hesabını vereceğini bildiği için yanlış yapmaktan ve insanlara zulmetmekten sakınır. Hadiste, “Zulümden sakının, şüphesiz zulüm kıyamet gününde karanlıklara neden olacaktır (تَقْوَا الظُّلْمَ، فَإِنَّهَا الظُّلْمَاتُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)”⁹⁵ buyrulurak zulümden uzak durulması tembihlenmiştir. Kâdî İyâz (ö. 544/1149), hadisin zahire göre anlaşılacağı bunun neticesinde yapılan zulümlerin kıyamet gününde karanlıklara sebebiyet vereceğini belirtir. Mü'minler nurları ile yollarını bulurken zulüm işleyenler karanlıklarda yollarını bulamazlar. Hadiste, yapılan zulmün sonucu olarak zorluk, sıkıntı, ibretli ve ağır cezalar getirebileceği anlamları da bulunmaktadır.⁹⁶ Zulüm kişinin kendisi için caiz olmayan bir şeyi yapmasıdır. Bu durum kulun ya farz olanı terk etmesi ya da harama girmesiyle mümkün olur. Zulmün en büyüğü şirktir.⁹⁷ İnsanlara yapılan zulüm ise cana kastetmek, haksız yere bir başkasının malını almak ve namusuna el uzatmakla olur. Zulmün her çeşidi haramdır.⁹⁸ Hadisin devamında Allah Rasûlü, “Açgözlülüğten sakının (وَ اتَّقُوا الشَّحَّ)” demiştir. Hadiste geçen “والشَّحَّ” ifadesi kişinin sahip olduğu şeylerde açgözlü olması, sahip olmadığı şeylere ise heves etmesidir. Bu yönüyle heves açgözlülüğe, açgözlülük de hevese sebebiyet verir.⁹⁹ Takvâ sahibi mü'min zulüm ve cimrilik gibi hem kendisine hem de topluma zarar verecek kötü hasletlerden uzak durur. Bu sayede Allah Rasûlü'nün “İnsanların en kötüsü şerrinden dolayı insanların korunduğu kimsedir (إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ مَنْ اتَّقَاهُ النَّاسُ لِشَرِّهِ)”¹⁰⁰ beyanından uzak kalmış olur.

Hız. Peygamber de zulmün birçok çeşidinin bulunduğu bir toplumda “Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onun ile Allah arasında perde yoktur (وَ اتَّقِ دَعْوَةَ الْمُظْلَمِ، فَإِنَّهَا لَيْسَ بَيْنَهَا وَ اتَّقِ اللَّهَ حِجَابٌ)”¹⁰¹ diyerek bu konuda tüm Müslümanları uyarmıştır. Bu bilinç içerisinde hareket edilmesi halinde toplumun ihyası mümkün olmakta, kişisel haklar temin altına alınmaktadır. Günümüze bakıldığında Kur'an ve Sünnet'in çizdiği örnek toplum modelinin göz ardı edilmesi

⁹³ el-Kalem 68/4.

⁹⁴ Halil Şirin, *Hadislerde İmân Ahlâk İlişkisi*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 149.

⁹⁵ Buhârî, “Mezâlim”, 8; Müslim, “Birr ve Silâ”, 56; Ebû Dâvûd, “Zekât” 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/352, H. No: 14461. “اتَّقُوا” ibaresi sadece Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerinde geçmektedir. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 3/123; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/352.

⁹⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 16/134.

⁹⁷ Lokmân, 31/13.

⁹⁸ Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Şerhu Riyâzi's-Sâlihîn*, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1426/2005), 2/484-485.

⁹⁹ Remlî, Ahmed b. Hüseyin, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, (Kahire: Dâru'l-Felâh, 1437/2016), 8/117.

¹⁰⁰ Buhârî, “Edeb”, 38; Müslim, “Birr ve Silâ”, 73; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 6; Tirmizî, “Birr ve Silâ”, 59; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “Hüsnü'l-Hulûk”, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/307, H. No: 24798. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 7/169; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/307; *el-Elbânî, Sahihu Süneni't-Tirmizî*, 2/376.

¹⁰¹ Buhârî, “Mezâlim” 9; Müslim, “İmân”, 29; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 4; Tirmizî, “Zekât”, 6; Nesâî, “Zekât”, 46; Dârimî, “Zekât”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/498, H. No: 2071. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ve Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 3/34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/98; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 2/1005; *el-Elbânî, Sahihu Süneni't-Tirmizî*, 1/344; *el-Elbânî, Sahihu Süneni'n-Nesâî*, 2/530.

toplumların yavaş yavaş çürüyüp yok olmalarına neden olmaktadır.

Öte yandan Allah Rasûlü bir hadisinde; kendisine cennete girmeye vesile olan ameller sorulduğunda “Allah’a karşı takvâ ve güzel ahlâk (تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ)”¹⁰² diyerek takvânın ve güzel ahlâk sahibi olmanın önemine işaret etmiştir. Dolayısıyla güzel ahlâk ile takvâ bir bütünü teşkil eder. Takvâ ancak güzel ahlâk ile tamamlanabilir. Güzel ahlâk olmadan takvâ tamamlanmış olmaz. Takvâ sahibi mü’min, konuştuğunda doğru sözlüdür, sözünü daima tutar, emanete sahip çıkar. Helâle ve harama riayet eder. Kibir, gurur ve öfke gibi kötü şeylerden uzaktır. Her zaman sabırlı, tüm mahlûkata karşı sevgi ve saygı içerisindedir. Nerede ve ne şartta olursa olsun Rabb’inin kendisini gözettiği bilinciyle hareket eder. Bu durum onun davranışlarının güzel ahlâk ile bütünleşmesini sağlar. Bir başka deyişle, mü’min, Allah’ın emir ve yasakları çerçevesinde dünya-ahiret dengesi kurarak en hayırlı azık olan takvâyı elde etmeye çalışır.¹⁰³

Takvâ sahibi mü’minin dünyada dikkat etmesi gereken birçok önemli hususu bulunmaktadır. Hiç şüphesiz Yüce Allah kuluna şah damarından daha yakındır. Aynı zamanda yaptığı her davranışı kayıt altına alan melekler de beraberinde bulunur.¹⁰⁴ Bu bilinç içerisinde mü’min davranışlarını kontrol altına alarak muttakîler mertebesine ulaşır. İmtihan noktasında kulu en çok zorlayan iki husus; dili ve şehvet arzusudur. Zira Hz. Peygamber “Allah her kimi, iki çenesi arasındakinin şerri ile iki bacağı arasındakinin şerrinden korursa cennete girer (مَنْ وَقَاهُ) (اللَّهُ شَرَّ مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ، وَشَرَّ مَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ)”¹⁰⁵ buyurmakla bu iki konuda harama girmekten sakınmanın cennetle neticeleneceğini belirtmiştir. Dil/konuşulan şeyler, sosyal hayatta kişiler arası bağlılığın durumunu belirler. Bunu iyi yahut kötü kullanmak kulun iradesi ve sorumluluğu altındadır. Gıybet, tecessüs ve kötü zan gibi gayri ahlâki sohbetler, toplumsal bağı zayıflatmakta insan ilişkilerine zarar vermektedir. Öte yandan insanda bulunan şehvet arzusu, soyunu devam ettirmek ve aileyi koruma noktasında fitrî bir duygudur. Ancak bunun bir hastalık derecesine gelmesi, kulu ibadetlerden alıkoyarak aynı zamanda çevresine bakış açısını değiştirmesi yönüyle büyük bir tehlike arz etmektedir. Bu gibi kötü durumlardan sakınmak takvâyâ uygun davranışlardır. Dolayısıyla takvâ, sosyal ilişkileri düzenleyen önemli bir olgu durumundadır.

Bir başka hadiste dil ile ilgili olarak, “Sabah vaktinde tüm organlar dile yalvararak şöyle derler: Bizim için Allah’a karşı sorumluluk bilinci içerisinde ol (أَتَى اللَّهَ فِينَا). Biz seninle ayaktayız. Sen doğru olursan biz de doğru oluruz. Sen eğilirsen biz de eğiliriz”¹⁰⁶ buyrulmuştur. İmam Gazzâlî dil hakkında İhyâ adlı eserinde bazı tespitler yapmıştır: “Dil, Allah’ın insana ihsan ettiği en büyük nimetlerden birisidir. Kendisi küçük olmasına rağmen itaat ve isyanı büyük olmaktadır. İnsanın azalarından en çok isyan edenidir, çünkü her an her tarafa çekilebilir. Kulun küfür ve şehadeti dil ile anlaşılır. Dilin sahası geniştir; ya hak üzere konuşur ya da bâtil üzerine konuşur. Bu noktada dile sahip olmak kulu şeytanın oyunlarından uzak tutar. Dili salıvermek kulu uçurumun kenarına iterek helak olmasına sebebiyet verir”¹⁰⁷. Dolayısıyla kalbin düzgün olması

¹⁰² Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 62; İbn Mâce, “Zühd” 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/435, H. No: 9696. Tirmizî hadisin “sahih garib”; Elbânî, “hasen” demiştir. el-Elbânî, *Sahihu Süneni’t-Tirmizî*, 2/379. Ayrıca *Sünenü İbni Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, hadisin hasen ancak isnadının zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü hadisin ravilerinden Dâvûd b. Yezîd zayıftır. Geniş bilgi için bk. İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 5/318; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/435.

¹⁰³ Şirin, *Hadislerde İmân Ahlâk İlişkisi*, 150-151.

¹⁰⁴ Kâf 50/16-17.

¹⁰⁵ Tirmizî, “Zühd”, 60. Tirmizî ve Elbânî hadis için “hasen sahih” demiştir. el-Elbânî, *Sahihu’t-Terğîb ve’t-Terhib*, 2/619.

¹⁰⁶ Tirmizî, “Zühd”, 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/402, H. No: 11908. Tirmizî, *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “hasen” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/402; el-Elbânî, *Sahihu’t-Terğîb ve’t-Terhib*, 3/93.

¹⁰⁷ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, 3/108.

hâlinde dil de düzgün olur. Dilin masiyette bulunma nedeni kalbin durumudur.

Öte yandan mü'minin ahlâkını belirleyen en önemli hususlardan bir diğeri de kimlerle arkadaşlık yaptığıdır. Hz. Peygamber'in, "Kişi arkadaşının dini üzeredir"¹⁰⁸ buyruğu, kendisine iyiliği emredecek ve kötülükten sakındıracak kişilerle beraber olması mü'minin güzel ahlâk üzere olması açısından mühimdir. Bu nedenle mü'minin danıştığı kimselerin sâlihlerden olması önem arz etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, "Kim kötü müşavirden korunursa gerçekten her kötülükten korunmuş olur (وَمَنْ يُوقِ بِطَانَةَ السُّوءِ فَقَدْ وَقِيَ)"¹⁰⁹ sözüyle danışılan kişilerin seçiminde hassasiyet gösterilmesine işaret etmiştir. Hadiste geçen "بطانه" ifadesi "bir insanın sırlarını bilen kişi/danışılan" anlamına gelir.¹¹⁰ İnsanın günlük hayatında çıkmaza girdiği, destek alması gerektiği birçok durum başına gelmektedir. Bu noktada danışılan kimsenin seçiminde dikkatli davranmak takvânın bir neticesidir. Aksi durumda kötüye yönlendirilmek kula birçok zarar verir. Yine aynı hadiste Hz. Peygamber'in, "İstişare edilen kimse güvenilen kimsedir (إِنَّ الْمُسْتَشَارَ (مُؤْتَمَنٌ)" buyurması, istişare edilen kişinin güvenilir, sâlih kimselerden olması gerektiğini gösterir.

Hz. Peygamber takvânın mana ve muhtevasını genişletmiş, günlük hayatta karşılık bulan boyutlara çevirmiştir. Kulun günlük hayatta yaptığı her davranış Allah'ın rızasına uygun olmalıdır. Bu takdirde yapılan her iş kulu takvâyâ ulaştırır sâlih amellere dönüşür.¹¹¹ Bir mü'mini doyurmak, ona su ikram etmek ve onu giydirmek,¹¹² hayırlı ve güzel konuşmak,¹¹³ evlatlarına güzel ahlâkı öğretmek,¹¹⁴ din kardeşine tebessüm etmek, iyi şeyleri emredip kötülükten sakındırmak, bir yabancıya yol göstermek, insanlara geçtikleri yollar üzerinde, engel olan şeyleri

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, "Edeb", 19; Tirmizî, "Zühd", 45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/398, H. No: 8028. Tirmizî hadis için "hasen garib" derken *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî "hasen" demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 7/204; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/398; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdâtüh*, (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî), 1408/1988, 2/664.

¹⁰⁹ Buhârî, "Ahkâm", 42; Tirmizî "Zühd" 39; Nesâî, "Bey'at", 32; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/268, H. No: 7887. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için "sahih" demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/268; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, (Riyad: Mektebetü't-Terbiyyeti'l-Arabiyyi li-Düveli'l Halîc, 1409/1988), 3/881. Tirmizî hadis için "hasen sahih garib" demiştir.

¹¹⁰ Abdurrahmân el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, 7/32.

¹¹¹ Afzalur Rahman, "Hz. Muhammed'in Sosyal Düzendeki Takvâyâ Yüklediği Yeni Mâna" *Siret Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Ağustos 2024).

¹¹² Ebû Dâvûd, "Zekât", 42; Tirmizî, "Kıyamet", 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/167, H. No: 11101. Tirmizî hadis hakkında "garib"; Şuayb el-Arnaût *el-Müsned*'deki isnad için "zayıf" demiştir. İsnad'ın ravilerinden Atiyye b. Sa'd el-Avfî zayıftır. Geri kalan raviler ise sikâdır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/167. Şuayb el-Arnaût, *Sünenü Ebî Dâvûd*'da yer alan isnad için "hasen" derken, Elbânî, Tirmizî'nin isnadına "zayıf" ifadesini kullanmıştır. el-Elbânî, *Zaifu Süneni't-Tirmizî*, 278.

¹¹³ Buhârî, "Edeb" 31; Müslim, "İman", 74; Ebû Dâvûd, "Edeb", 131; Tirmizî, "Kıyamet", 50; Dârimî, "Et'ime", 11; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Sıfatu'n-Nebî", 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/64, H. No: 7626. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ile Elbânî hadis için "sahih hadis" demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 7/463; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 2/1295; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/64; el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb* 1/180.

¹¹⁴ Tirmizî, "Birr ve Sila", 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/459, H. No: 20900; Tirmizî hadis hakkında "garib" derken, *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadisin ravilerinden Nâsîh Ebû Abdillâh nedeniyle isnadının "zayıf" olduğunu belirtmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/459; el-Elbânî, *Zaifu't-Terğîb ve't-Terhîb* 2/20.

kaldırmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek,¹¹⁵ ailesine iyi davranmak¹¹⁶ gibi pek çok ahlâkî husus kulu takvâyâ ulaştırır. Böylece takvânın muhtevası daha geniş bir perspektif kazanarak sadece bireyi değil, bireyin çevresini de içine alan bir durum hâline gelmektedir. Dolayısıyla takvâ kulun yaptığı tüm sâlih amelleri kapsar. Nitekim Kur'an'da, takvânın yer aldığı âyetlere bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin; “*Hoşgörülü davranmanız takvâyâ daha uygundur (وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبَ لِلتَّقْوَى)*”¹¹⁷; “*O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever (الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاتِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ)*”¹¹⁸ ve “*Adaletli olun; bu, takvâyâ daha uygundur (وَعَدْلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى)*”¹¹⁹ buyrulması, takvânın insan davranışlarını kontrol altına alıp düzenlediğini ve sâlih amelleri içine aldığını gösterir.

2.5. Takvâ-İtidal İlişkisi

İtidal; ifrat ve tefrite kaçmadan, aşırılıktan uzak ve dengeli bir hayat sürmek manasına gelir.¹²⁰ İslâm, mü'minlerin itidalli bir yaşam sürerek ifrata ve tefrite düşmemelerini emreder. Bu itidal hem bireysel ibadetlerde hem de sosyal ilişkilerde gözetilmelidir. Mü'min takvânın tüm gereklerini yerine getirmeye çalışırken, aynı zamanda mutedil de olmalıdır. İnsanın maddî manevî tüm sınırlarını aşarak, kula hayatı zorlaştıran bir hassasiyeti nihaî hedef olarak göstermek doğru değildir.¹²¹ Hz. Peygamber sahâbilerine güç yetirebilecekleri şeyleri tavsiye etmiştir. Nitekim tüm günlerini ibadetle geçirmek isteyip Hz. Peygamber'e, “Ya Rasûlallah, bizler senin gibi değiliz, Allah senin geçmiş ve gelecek tüm günahlarını bağışlamıştır.” diyen sahâbilerine Rasûl-i Ekrem, “*Şüphesiz aranızda en çok muttakî olan ve Allah'ı en iyi bileniniz benim (إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا)*”¹²² buyurmuştur. Hz. Peygamber ahabına yapacakları şeyleri emretmiş, kendisi de böyle hareket etmiştir. Ancak sahâbiler Hz. Peygamber'in kulluk bilincini örnek almak için çok daha fazla ibadet yapmayı gerekli görmüşler; Hz. Peygamber de onlara devam edebilecekleri şeyleri tavsiye etmiştir.¹²³ Nitekim Yüce Allah, kullarının güçleri yettiğinde kendisine karşı saygısızlıktan kaçınmalarını emretmiştir.¹²⁴ Hz. Peygamber'in, “*Allah'ı en iyi bilen kul benim*” ifadesini kullanması imanın dereceleri olduğunu, bazı insanların bazılarından faziletli olduğunu ve en üst mertebede kendisinin bulunduğunu gösterir. Yüce Allah'ı bilmek onun sıfatlarını, ahkâmını ve bunlara taalluk eden her şeyi bilmekle mümkündür.¹²⁵

Allah Rasûlü'nün birçok hadiste kendisi için “*Allah'tan en çok sakınan kul*” ifadesini

¹¹⁵ Müslim, “Mesâcid”, 57; Ebû Dâvûd, “Salât”, 300; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 36; İbn Mâce “Edeb”, 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/434, H. No: 21548. Tirmizî, hadis hakkında “hasen garib”; *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadisin ravilerinin güvenilir, isnadının “sahih”; Elbânî de “sahih” olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 2/460; İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 4/643.; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/434; el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhib*, 2/581.

¹¹⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 65; Dârimî, “Nikâh”, 55. Tirmizî hadis hakkında “hasen sahih”; Elbânî ve Sünenü'd-Dârimî'nin muhakkiki Hüseyin Selim Esed “sahih” demişlerdir. el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhib*, 3/378. Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 3/1451.

¹¹⁷ el-Bakara 2/237.

¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/138.

¹¹⁹ el-Mâide 5/8.

¹²⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 147.

¹²¹ Heyet, *Hadislerle İslâm*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 3/119.

¹²² Buhârî, “İman”, 13; Müslim, “Siyâm”, 74; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “Siyâm”, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/376, H. No: 24319. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “sahih” demıştır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/376. Hadis Sünenü Ebî Dâvûd'da farklı olarak “*وَاللَّهُ إِنِّي لَأَزُجُّ أَنْ أَكُونَ أَحْسَنَكُمْ لِلَّهِ وَأَعْلَمَكُمْ بِمَا أَتَّبِعُ*” ibaresiyle geçmektedir. Ebû Dâvûd, “Siyâm”, 37.

¹²³ İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri bi-Şerhi'l-Buhârî*, thk. Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz vd., (Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1960), 1/70.

¹²⁴ et-Teğâbün 64/16.

¹²⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 1/70.

kullandığı görülmektedir. Bu hadislerin ortak noktası Hz. Peygamber'in kendisinin yaptığı şeyleri ümmetinin de yapmasını istemesidir. Örneğin Ramazan ayında oruçlu olduğu halde eşini öpen sahabe hakkındaki hükmü öğrenmek için eşini Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin yanına göndermiştir. Ümmü Seleme de Hz. Peygamber'in oruçlu olduğu halde eşlerini öptüğünü belirtmiştir. Ancak sahabe bu cevabı duyunca, "Biz Allah Rasûlü gibi değiliz. Allah onun her istediğini helâl kıldı" diyerek eşine çıkmıştır. Eşini geri gönderen sahabe tekrar aynı cevabı alınca sinirlenmiş ve aynı sözlerini söylemiştir. Bunu haber alan Allah Rasûlü öfkelenmiş ve "Allah'a yemin ederim ki sizin Allah'a karşı en çok sorumluluk bilincinde olanınız ve hangi hususlarda sınırı aşmayacağını en iyi bileninizim (أَيُّ اتَّقَاكُمْ لِلَّهِ، وَأَعْلَمُكُمْ بِحُدُودِهِ)"¹²⁶ buyurarak helâl ve haram konularında ümmetinin dikkat etmesi gereken ölçüye işaret etmiştir. Peygamberlerin insanlardan gelmesinin hikmeti, onlara örnek olmalarıdır. Hz. Peygamber de Allah'ın emir ve yasaklarının ilk muhatabı konumundadır. Sıratı müstakim üzere olmak onun yaşantısını örnek almakla, sakındığı şeylerden sakınmakla mümkündür.

Yine konu ile ilgili bir rivayette Hz. Ali, Allah Rasûlü'ne bir parça altın göndermiş, Hz. Peygamber de bunu bazı kişilere pay etmişti. Ashabtan bir adam altının pay edildiği kişilerden daha fazla hak sahibi olduğunu iddia ederek bu durumu eleştirdi. Orada bulunan bir kişi ayağa kalkıp Hz. Peygamber'in haksızlık yaptığını düşünerek, "Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'a karşı sorumluluk bilincinde ol" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü "Yazıklar olsun sana! Yeryüzünde bulunanların arasında Allah'a karşı en çok sorumluluk bilincinde olan ben değil miyim? (وَيْتَكَ؟ أَوْلَسْتُ أَحَقَّ أَهْلِ الْأَرْضِ أَنْ يَتَّقِيَ اللَّهَ؟)"¹²⁷ diyerek herhangi bir hususta haksızlık yapmayacağını, bu hususlarda Allah'tan en çok sakınan kişinin kendisi olduğunu, dolayısıyla ona güvenmeleri gerektiğini bildirmiştir. Yine bir başka rivayette Hz. Aişe, Allah Rasûlü'ne Yahudi bir tacirden veresiye elbise satın almak ister, ancak Yahudi tacir Hz. Peygamber'in kendisini dolandırıp malını almaya çalıştığını söyleyerek iftirada bulunur. Bunun üzerine Allah Rasûlü, "O kimse yalan konuştu. Çünkü benim Allah'a karşı en çok sorumluluk sahibi ve emanete en çok sahip çıkan kişi olduğumu çok iyi biliyor (كَذِبٌ، فَدَعَلِمَ أَنِّي مِنْ اتَّقَاهُمْ لِلَّهِ، وَأَدَاهُمْ لِلْأَمَانَةِ)"¹²⁸ diyerek emanet hususunda Allah'tan sakındığını, kimseye haksızlık yapmadığını bildirmiştir.

Öte yandan Yüce Allah Kur'an'da, "(Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) Bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; ahiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi"¹²⁹ buyurarak dünya hayatının geçici olduğunu, kulun asıl gayretinin ahiret hayatı için olması gerektiğini belirtmiştir. Konu ile ilgili bir hadiste, "O hâlde (rızk talebinde) Allah'a karşı sorumluluk bilincinde hareket ediniz ve (dünyalığ) istemekte mutedil olunuz. (اتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ) Helâl olanı alınız ve haram olanı bırakınız"¹³⁰ diye emredilmesi kulun, dünyevi kazancının peşinden koşarken mutedil olmasını, hırs ve heveslere kapılmaması, geçimini helâl yollardan sağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Muttakî mü'minin dünya ve ahiret

¹²⁶ Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Siyam" 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/104, H. No: 26500. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için "hasen" demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/105.

¹²⁷ Buhârî, "Megâzî"; 62; Müslim, "Zekât", 144; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/46, H. No: 11008. Söz konusu olayla ilgili farklı tarikler mevcuttur. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için "Şeyhayn'ın şartlarını taşıyan sahîh hadis" demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/47.

¹²⁸ Tirmizî, "Büyü"; 7; Nesâî, "Büyü"; 71; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/70, H. No: 25141. Hadis Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde (أَصْدَقُهُمْ حَدِيثًا، وَأَدَاهُمْ لِلْأَمَانَةِ) şeklinde geçmektedir. Tirmizî hadis için "hasen garib sahîh", *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî "sahîh" demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/70. el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, 2/8; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, 3/957.

¹²⁹ el-Ankebût 29/64.

¹³⁰ İbn Mâce, "Ticaret", 2. *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için "sahîh" demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 3/275.

hayatına yönelik ince çizgide herhangi birini dışlamadan itidal üzere olması elzemdir. Aksi durumda bir cihetten zarar görmesi mümkündür. Hadisteki, “*o hâlde (rızık talebinde) Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olunuz*” ifadesi, Allah'tan rızık istenirken kulu dünya hayatına itecek, ibadetlerini ve ihlasını azaltacak, nefsanî arzularını körükleyecek hususlar hakkında Allah'tan sakınmak gerektiği anlamındadır. Aksi durumda kulun Allah'tan rızık istemesinde herhangi bir beis bulunmamaktadır. Bu yönüyle takvâ, kulun mutedil bir biçimde rızıkını helâl yollardan kazanıp dünya ve ahiret saadetine açılan bir kapı hükmüne geçmektedir.

Hz. Peygamber yaşantısında sadeliği ve tevâzûyu seçmiştir. Kendisine hediye edilen ipek kaftanla namaz kıldıktan sonra onu çıkarıp, “*Bunu kullanmak muttâkilerle yaraşmaz (لا يُتَّبَعِي هَذَا)*”¹³¹ buyurması onun dünya malına tamah göstermediğine bir örnektir. Hadis-i şerifte, “*Takvâ sahibi için zenginlikte bir mahzur yoktur. Takvâ sahibi için sağlıklı olmak, zengin olmaktan daha hayırlıdır ve gönül hoşluğu, rahatlığı bir nimettir (لا يَأْسُ بِالْغِنَى لِمَنْ اتَّقَى وَالصَّحَّةَ لِمَنْ)*”¹³² şeklinde buyrulması muttâkilerin zengin olmasında bir beisin olmadığını gösterir. Hadiste sağlıklı olmanın mal ve mülkten daha hayırlı olmasının zikredilme nedeni ise, vücut sağlığının kişinin rahat bir yaşam sürmesi ve ibadetlerini yerine getirmesine yardımcı olması hasebiyledir.¹³³

Geçmişte ve günümüzde dünyadan ilişkiyi kesip inzivaya çekilerek tüm zamanını ibadete vermenin zâhidâne bir yaşam olduğunu düşünen pek çok insan bulunmaktadır. Ancak İslamiyet böylesine bir tutuma karşı çıkmış, diğer dinlerde bulunan bu durumu eleştirmiştir.¹³⁴ Özellikle Hristiyanlarda görülen bu zühd ve takvâ anlayışında kul, kendisini dünyadan, ailesinden koparmakta hatta kendisine eziyet ederek Allah'ın rızasına ulaşmayı ummaktadır. Hac vazifesini yapmak için Mekke'ye gelen Yemenlilerin yolculuk için herhangi bir hazırlık yapmamaları ve sorulduğu vakit “*bizler tevekkül ediyoruz*” demeleri bu yanlış tutuma bir örnektir.¹³⁵ Yemenli hacılar güya tevekkül ettiklerini düşünerek hacca hazırlıksız geliyorlar, sonrasında ise dileniyorlardı. Bu olay üzerine, “*Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdir*”¹³⁶ âyetinin inzal olduğu rivayet edilmiştir. Bunun anlamı kulların bu tür yanlışlardan takvâ ile sakınmaları, bunun gereği olarak yanlarında azık bulundurmalarıdır. Burada takvâ hem dünya hem ahiret hayatı için azıklanınız manasında kullanılmıştır.¹³⁷

Muttakî olmakla dünyadan el etek çekmek arasında bir fark olduğunu unutmamak gerekir. Kişinin kendisini dünyadan soyutlaması, Hz. Peygamber tarafından hoş görülmemiş, ashabtan bazıları da bu durumdan dolayı uyarılmışlardır.¹³⁸ Allah Rasûlü bir hadisinde bu duruma

¹³¹ Buhârî, “Salât”, 16; Müslim, “Libâs”, 23; Nesâî, “Kıble”, 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/577, H. No: 17343. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/577; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, 1/166. Hz. Peygamber'in bu kaftan ile namaz kılması ipeğin ümmetin erkeklerine haram kılınmasından öncedir. Bu olayın ipeğin haram kılınmasının başlangıcı olduğu da söylenilmiştir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/485.

¹³² İbn Mâce, “Ticaret”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/228, H. No: 23158. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 3/273; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/228.

¹³³ el-Azîzî, Ali el-Bülâkî, *es-Sirâcü'l-Münîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr*, (by.: y.y., ts.), 4/403.

¹³⁴ el-Hadîd 57/27.

¹³⁵ Buhârî, “Hac”, 6; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 4. *Sünenü Ebî Dâvûd* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 3/154.

¹³⁶ el-Bakara 2/197.

¹³⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 5/321.

¹³⁸ Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim “Nikâh”, 5; Nesâî, “Nikâh”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/169, H. No: 13534. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “sahih” demiştir. Ancak *el-Müsned*'deki isnadın, Müemmel b. İsmâîl'in hafızasının zayıflığı sebebiyle zayıf olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/169. el-Elbânî de hadis hakkında “sahih” demiştir. el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, 2/677.

işaret etmiştir: “Dünyada zâhid olmak demek, kişinin helâl olan şeyleri nefesine haram kılması veya malını bırakıp atması değildir. Fakat gerçek zâhidlik; elinde bulunan şeylere Allah katında bulunan imkân ve nimetlerden fazla ümit beslememektir. Ya da başına gelen bir musibet veya sıkıntı sebebiyle elde edeceğin sevap, o sıkıntı dolayısıyla kaybettiğin maldan daha üstün ve hayırlı olmalıdır. İşte gerçek zahidlik budur.”¹³⁹ Zühd dünyadan yüz çevirmek olsa da bu helâli haram kılmak değildir. Bazı cahil kimseler bunun iyi olduğuna inanarak yiyecek ve içecekten, yeni kıyafet giymekten ve evlenmekten kendilerini menetmişlerdir. Aynı şekilde zühd; malı israf etmek de değildir. Zengin fakir ayırt etmeden herkese dağıtmak, yanlış yerlerde harcamak zühd değildir. Muteber ve kâmil olan zühd, kulun elinde bulundurduğu dünya nimetlerine güvenmemesidir. Çünkü bunlar her an yok olabilirler. Aslolan Yüce Allah’ın hazinelerine güvenmektir. Bunlar kalıcıdır, tükenmezler. Aynı zamanda zühd; kulun başına gelen musibetten dolayı hâsıl olacak sevabı arzu etmesidir.¹⁴⁰ Kısaca zühd, dünya sevgisini kalpten söküp atmaktır.

Hız. Peygamber Allah Teâlâ’dan en çok sakınan kul olarak dünya hayatından tamamıyla yüz çevirmemiş, tamamen de ona gönlünü kaptırmamıştır. O da diğer insanlar gibi geçimini temin etmeye, ailesinin iâşesini kazanmaya çalışmış, sosyal ilişkilerde bulunmuştur. “Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, dine yenik düşer. O halde, orta yol üzerine olunuz”¹⁴¹ sözleriyle kulluğun sınırlarını çizmiştir. Nitekim kul dinî işlerinde yumuşaklığı terk ederse onları yapmaktan âciz kalır, ameli kesilir ve yenik düşer. Dinde aşırıya gidenler yarı yolda kalırlar. İbadette mükemmeli aramak övülen bir durumdur. Ancak bıkkınlığa sebebiyet verecek aşırılık ile efdalin terkine sebebiyet veren nafil ibadetle meşgul olmak yasaklanmıştır.¹⁴² Mü’min takvâ bilincine sahip olmalı, Yüce Allah’a karşı derin saygı duymalı, sorumluluk bilinciyle hareket etmeli ve samimiyet içerisinde haramlardan kendini koruyarak Allah’ın rızasını kazandıracak ameller yapmalıdır. Bunları yaparken de dinini, kendisini ve ailesini zora sokacak, sınırlarını aşacak davranışlardan sakınmalıdır.

2.6. Takvâ-İman İlişkisi

Kur’an-ı Kerim’de yer alan her husus ve emredilen her şey mü’min için oldukça önemlidir. Takvâ ve iman birbirini, içerisinde barındıran iki kavramdır. Takvâ sahibi olmanın ilk şartı iman etmektir. İmanın esaslarına tabi olmayan birisinin Yüce Allah’ın rızasını gaye edinmesinden söz edilemez. Dolayısıyla iman, takvâ sahibi olmanın zaruri şartıdır. Takvâ, iman ile değer kazanır, iman olmadığı durumda, muttakîlerin özelliklerini benimsemenin bir manası ve değeri yoktur.¹⁴³

İmanın çeşitli eylemler vasıtasıyla gün yüzüne çıkmasında takvâ aktif bir rol oynamaktadır. İmandaki samimiyet onun sadece dil ile ikrar edilmesi değil, kalpte yer edinmesidir. Bu samimiyet, kulun davranışları ile ortaya çıkar. İman, kalbin tasdiki olmakla beraber, sâlih ameller de onun semeresi ve sonucudur. Kur’an, bu noktada mü’min için ideal bir hayatın resmini çizer ve muttakîler de Kur’an’ı rehber edininip Allah’a sığınarak imanlarını kemale

¹³⁹ Tirmizî, “Zühd”, 29; İbn Mâce, “Zühd”, 1. *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût’a göre hadisin isnadı zayıftır. İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 5/223. Elbâni hadisin çok zayıf olduğunu söylemiştir. el-Elbâni, *Zaifu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, 2/363.

¹⁴⁰ Abdurrahmân el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezi*, 7/3. Zühd anlayışları ve dünyaya bakışları konusunda geniş bilgi için bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 373-412.

¹⁴¹ Buhârî, “İman”, 30; Nesâî, “İman”, 28. *Sünenü’n-Nesâî* muhakkiki Muhammed Enes Mustafa el-Hanne’ye göre hadis sahihtir. Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 8/205.

¹⁴² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 1/94.

¹⁴³ Orhan İyibilgin, “Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takvâ Kavramı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2024/1), 180.

erdirebilirler.¹⁴⁴ Âyette, “*iman ettik*” diyen bedevilere, henüz imanın onların kalplerine yerleşmediği sadece boyun eğdikleri Allah Rasûlü'ne vahyedilmiştir. Ayetin devamında, “*Mü'minlerin sadece Allah'a ve Rasûlü'ne iman edip şüphe duymayan içi ve dışı bir olan kimseler olduğu*”¹⁴⁵ zikredilmektedir. İşte takvâ, mü'minin imanını muhafaza etmesinde, şüpheye düşmemesinde, içinin ve dışının bir olmasında en büyük dayanağıdır.

Birçok hadiste mü'minler için takvânın önemi üzerinde durulmuştur. İman Allah'a inanmak iken takvâ bu inancın gereği olarak saygı ve sorumluluk bilinci içerisinde amellere yön vermektir. Takvânın olmadığı bir iman, kulun Yüce Allah'a olan bağlılığını ve samimiyetini hiç şüphesiz azaltmaktadır. Bu yönüyle takvâ ve iman, birlikte olmalarıyla anlam kazanmaktadır.

Allah Rasûlü insanları takvâ sahibi mü'min ve bahtsız günahkârlar olarak iki gruba ayırarak mü'mini takvâ ile beraber, fâcir kimsenin ise onu helâk edecek şeylerle beraber olacağını şu hadisle bildirmiştir: “*Mü'min takvâ sahibidir, fâcir ise şakidir (inkâr eden ve kötü amel işleyendir) (مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ)*.”¹⁴⁶ Mü'min, dünya hayatının imtihanlarında yolunu ancak takvâ ile bulabilir. Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın mal, rızık ve ilim verdiği kul, “*Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşır (يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ)*”; ilmin bulunmadığı kul ise, “*Rabbine karşı sorumluluk bilinci taşımaz (لَا يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ)*”¹⁴⁷ diyerek takvânın ilimle beraber bulunabileceğini belirtmiştir. Çünkü mü'minde bulunan ilim, onun malını ve davranışlarını hak yolda harcamasına imkân sağlarken, ilmin bulunmadığı kişinin herhangi bir sorumluluk bilinci taşıması düşünülemez. Yine aynı hadiste takvâ sahibi olan ve olmayan kimselerin özellikleri zikredilmiştir. Buna göre takvâ sahipleri; sıla-i rahimi kesmeyen, kendisine verilen nimetlere karşılık Allah'ın hakkını bilen kimselerdir. Takvâ sahibi olmayanlar ise sıla-i rahimi kesen ve Allah'ın hakkını yerine getirmeyen kimselerdir. Dolayısıyla takvâ, mü'mine Yüce Allah'ın hakkı ile ilgili durumlarda sorumluluk bilinci kazandırırken, Müslümanlar arasındaki sevgi ve iletişimi de arttırmaktadır.

Allah Rasûlü, “*Mü'minin sahip olduğu en hayırlı şey, Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olmasıdır (مَا اسْتَفَادَ الْمُؤْمِنُ بَعْدَ تَقْوَى اللَّهِ خَيْرًا)*”¹⁴⁸ diyerek mü'minler için takvânın önemine işaret etmiştir. Aynı zamanda erkek ve kadınlara bir hutbe irad ettiği zaman sırasıyla bu iki grubun yanına gidip, “*Yüce Allah, bana Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olup sakınmanızı ve doğru söz söylemenizi emretmemi emir buyurmaktadır (إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَأْمُرُنِي أَنْ أَمُرْكُمْ أَنْ تَتَّقُوا اللَّهَ)*”¹⁴⁹ buyurarak iman edenlerden, davranışlarını takvâ ile sürdürmelerini ve düzenlemelerini istemiştir. Yine kalbleri titreten bir konuşma yaptıktan sonra ashâb, ondan kendilerine tavsiyede bulunmasını istemişler. Allah Rasûlü de, “*Sizlere takvâyı tavsiye ediyorum (أَوْصِيَكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ)*”¹⁵⁰

¹⁴⁴ Mehmet Çalışkan, “Hucurât Suresi Bağlamında Takva”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/11 (2017), 99.

¹⁴⁵ el-Hucurât 49/14.

¹⁴⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 119; Tirmizî, “Menâkıb”, 76; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/349, H. No: 8736. Muhakkik Şuayb el-Arnaût, Ebû Dâvûd'un rivayetini “sahih li gayrihi”; Ahmed b. Hanbel'in rivayetini ise “hasen” demiştir. Elbânî de hadis için “hasen” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 7/438; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/349; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, 3/599.

¹⁴⁷ Tirmizî, “Zühd” 17; İbn Mâce, “Zühd”, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/561, H. No: 18031. İbn Mâce'nin rivayetinde takvâ ile ilgili ibareler geçmemektedir. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen”; Elbânî ise “sahih” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 5/306; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/562; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, 2/535.

¹⁴⁸ İbn Mâce, “Nikâh”, 5. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 3/62.

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/235, H. No: 19488. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/236.

¹⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 6; İbn Mâce, “Sünne”, 6; Dârimî, “Mukaddime” 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/373, H. No: 17144. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 7/17; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 1/28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/373; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 1/228.

demmiştir. Mü'minin takvâ üzere olması hâlinde Allah'ın sevgisine de mazhar olacağını, “Allah iyi işler yapan, takvâ sahibi ve kendilerini halktan gizleyen kullarını sever (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْأَبْرَارَ الْأَتْقِيَاءَ) (الْأَخْفِيَاءَ)”¹⁵¹ sözleriyle belirtmiş, Abdullah b. Mesud da buraya işaret ederek, “Sizler Allah'tan gerektiği gibi sakındığı sürece hayır üzeresiniz (وَأَنَّ أَحَدَكُمْ لَنْ يَزَالَ بِخَيْرٍ مَا اتَّقَى اللَّهَ)”¹⁵² ifadesini kullanmıştır.

Öte yandan Hz. Peygamber'in dualarında sıkça kullandığı ifadeler, Müslümanların hayatlarına yön vermeleri gereken önemli kavramlara örnek teşkil eder. Kulluğun en güzel örneği Hz. Peygamber'in bu mertebede daima Allah'a karşı niyazlarda bulunması Müslümanların hangi durum, şart ve mevkide olurlarsa olsunlar bu nimetlerin kaynağının Yüce Allah, bunu sürdürecektir olanın da ancak Allah Teâlâ olduğunu daima hatırlarında tutmalarını sağlar. Allah'tan en çok sakınan kul olarak Allah Rasûlü, “Allah'ım senden hidayet, takvâlı olmak, iffetli olmak ve zenginlik dilerim (اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالْتَّقَى وَالْعِفَّةَ وَالْغِنَى)”¹⁵³ diyerek takvânın önemini hatırlatmıştır.

Hz. Peygamber, herhangi birisini ordunun başına tayin ettiği zaman, o kişinin takvâ sahibi olmasını ve Müslümanlara iyi davranmasını isterdi.¹⁵⁴ Şüphesiz O'nun takvâyı, ordu komutanları için istemesinde pek çok hikmet bulunmaktadır.¹⁵⁵ Kul, içinde bulunduğu âcizlik ve zaaftan, ancak Yüce Allah'ın dergâh-ı izzetine sığınarak kurtulabilir. Bunun bilincinde olan Hz. Peygamber, Yüce Allah'tan daima takvâ sahibi bir kul olmayı niyaz etmiştir. Çünkü rıza-yı ilahiye ulaşmak ancak takvâ ile mümkündür. Bir hadisinde Hz. Peygamber, “Rabbim, nefsimi takvâsını ver (اللَّهُمَّ آتْ نَفْسِي تَقْوَاهَا), onu tertemiz kıl, sen onu pak kılanların en hayırlısıdır. Sen onun hem mevlâsı hem de velisisin”¹⁵⁶ buyurmuştur. Demek ki kulun takvâyâ ulaşması, nefsini temizlemesinden geçmektedir. Tezkiyenin üç derecesi bulunmaktadır.

a) İman ederek şirkten uzak durmak, böylelikle cehennemden kurtulmak.

b) İslâm'ın emir ve nehiyelerine hakkıyla tabi olup kulluk ederek kendini azaptan uzak tutmaya çalışmak.

c) Takvânın en yüksek derecesi, ilahi emir ve yasaklara tam bir teslimiyetle uyduktan sonra kulun bütün benliği ile Yüce Allah'a yönelmesi ve kendisini ondan alıkoyacak her şeyden kaçınmasıdır.¹⁵⁷

Kısaca kulun nefsini temizlemesi, ilk aşamada şirkten kurtularak yani iman ederek mümkün olur. İkinci aşamada emir ve yasaklara uyarak azaptan sakınmak nefsi temizler. Son aşamada ise bütün benliği ile Allah'a dönerek kendisini Yüce Allah'tan uzaklaştıracak bütün şeylerden vazgeçerek nefsinin tezkiye eder.

¹⁵¹ İbn Mâce, “Fiten”, 16. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadisin ravilerinden İsa b. Abdurrahmân sebebiyle isnadın zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 5/126.

¹⁵² Buhârî, “Cihâd”, 109. Hadisi *Kütüb-i Tis'a* imamlarından sadece Buhârî rivayet etmiştir.

¹⁵³ Müslim, “Zikir”, 72; Tirmizî, “Daavât”, 73; İbn Mâce, “Dua”, 2. Tirmizî, hadis hakkında “hasen sahih”; *Sünenü İbni Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî “sahih” demiştir. İbn. Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 5/8; el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, 3/438

¹⁵⁴ Müslim, “Cihâd”, 3; Tirmizî, “Diyet”, 14; İbn Mâce, “Cihâd”, 38; Dârimî, “Siyer”, 5. Tirmizî hadis hakkında, “hasen sahih” derken *Sünenü İbni Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, Elbânî ve *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selem Esed “sahih” demişlerdir. el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, 2/107; İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, 4/119; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 3/1584.

¹⁵⁵ Süleymân b. Muhammed el-Luhaymidî, *Şerhu Bulûğil-Merâm bi Tarikati Suâl ve Cevâb*, (y.y.: ts.), 2241-2242.

¹⁵⁶ Müslim, “Zikir”, 73; Nesâî, “İstiâze”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/61, H. No: 19308. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis hakkında, “sahih” ifadesini kullanmışlardır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/61; el-Elbânî, *Sahihu Süneni'n-Nesâî*, 3/1111.

¹⁵⁷ Hüseyin Kerem Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 667.

Netice itibariyle, kâinattaki en yüce hakikat imandır. Ancak iman, kor alev gibidir.¹⁵⁸ Dünya hayatı mü'min için bir zindandır.¹⁵⁹ Yüce Allah'ın belirttiği üzere bu imanı korumada kişi açlıkla, korkuyla, canı ve malıyla sınanır.¹⁶⁰ Mü'minin imanını koruma noktasında sarılacağı en güzel şey takvâ elbisesidir.¹⁶¹ Mü'min tüm davranışlarında takvâ bilinciyle hareket ederek bunların ilahi iradeye uygun olup olmadığı kaygısını taşımalıdır. Mü'min Allah'a karşı derin bir saygı içerisinde bulunarak onun hoşnutluğunu her şeyden üstün tutar ve bu şekilde takvâsı Yaratan'a ulaşır. Böylece Yüce Allah'ın rızasının aksine olacak durumlardan sakınır ve takvâ elbisesine bürünerek¹⁶² dâreyn saadetine kavuşur. Bunun yanında takvâ elbisesine bürünen mü'minin nefsanî istekleri körelir ve günah arzusu kapanır. Takvâ, kötülüğü ve hayasızlığı kapatmada bir zırh ve koruyucu vazifesi görür. Elbisenin bedeni kapatması gibi takvâ da ruhun kötü duygularını kapatarak onu süsler. Dolayısıyla muttakî mü'minin üzerinde kötü herhangi bir sıfatın tezahür etmesi düşünülemez.¹⁶³

2.7. Takvânın Sosyal Hayata Etkisi

Takvâ, bireysel ibadetlerde derin bir huşû ve samimiyetle, toplumsal ilişkilerde ise adalet, dürüstlük ve merhametle kendini gösterir. Hz. Peygamber, mü'minlerin kalbinde takvâ tohumlarını ekmiş ve bu kavramın İslam toplumunun temel taşı olması gerektiğini tebliğ etmiştir. Bu şekilde Hz. Peygamber takvâyâ sosyal boyutlar da kazandırmıştır.

Takvâ, sadece dini vecibelerin yerine getirilmesi anlamına gelmez, aynı zamanda ahlâkî faziletlerin ve insanî değerlerin yaşatılması anlamına gelir. Hz. Peygamber takvâ ölçülerindeki yaşantısıyla, yalnızca Allah'a olan bağlılığını ve saygısını göstermekle kalmayıp, aynı zamanda içtimaî hayatta karşılaşılan her türlü olayda bir kılavuz olduğunu göstermiştir.

Takvâ kelimesinin bulunduğu bazı hadislerde günlük konuşma dilinde bulunan herhangi birisinin bir haksızlık yapması yahut yanlış davranıldığı düşünüldüğünde "Allah'a karşı sorumluluk bilincinde ol" veya "Allah'tan çekinmiyor musun" anlamında kullanıldığı, bazı rivayetlerde ise hoş olmayan davranışları terk etmek yahut bunları yapmamak şeklinde takvâyâ uygun olan emirlerin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu rivayetler incelendiğinde bunların sabra teşvike yönelik olduğu, karı-koca ve insanlar arası iletişimi düzenleyen, doğruluğa yönlendirip yalancı şahitliğin ve zulmetmenin önüne geçilen ittikâ emirleri olduğu görülmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde sosyal hayatta takvânın durumu incelenecektir.

2.7.1. Sabır-Takvâ İlişkisi

Dünya hayatının çeşitli musibetlerine karşılık sabretmek ve bu şekilde Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak azaptan sakınmak, Kur'an'ın değindiği önemli hususlardandır.¹⁶⁴ Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olmak her hâl ve durumda takvâyâ uygun davranışlarda bulunmakla mümkündür. Nitekim kabrin başında ağladığı görülen bir kadına Allah Rasûlü, "Allah'a karşı sorumluluk bilincinde ol ve sabret (اتَّقِ اللَّهَ وَاصْبِرِي)"¹⁶⁵ diyerek takvâyâ uygun davranmasını istemiştir. Elbette kişinin herhangi bir yakınına kaybetmesi durumunda ağlaması fitri bir durumdur. Ancak kişinin bu gibi durumlarda itidali koruması önemlidir. Bir musibete

¹⁵⁸ Tirmizi, "Fiten", 73.

¹⁵⁹ Müslim, "Zühd", 1.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/155.

¹⁶¹ el-A'râf 7/26.

¹⁶² İbrahim Kâfi Dönmez, *İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 4/1913.

¹⁶³ *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/514.

¹⁶⁴ "...Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır." Âl-i İmrân 3/186.

¹⁶⁵ Buhârî, "Ahkâm" 11; Müslim, "Cenaze", 15; Ebû Dâvûd, "Cenaze", 27; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 19/443, H. No: 12458.

uğrayan kimsenin yanaklarını dövmesi, yakasını yırtması, feryat figan ağlaması gibi cahiliye adetleri yasaklanmıştır.¹⁶⁶ Nitekim Hz. Peygamber'in uyardığı kadın bu tarz davranışlara girip kendinden geçmiş olmalı ki kendisini uyarının Hz. Peygamber olduğunu fark edememiş daha sonrasında özür dilemek için yanına gitmiştir. Hz. Peygamber o kadına, “*Sabır ilk vurduğu (geldiği) andadır*” buyurarak kulun sabır göstererek, mutedil davranmasını tavsiye etmiştir.

Takvâ aynı zamanda eşler arası iletişimde de sabır gösterilmesini sağlar. Günümüzde boşanmaların artması, eşlerin birbirlerine karşı hoşgörülü davranmamaları ve bazı hataları görmezden gelmeyecek iletişimi koparmalarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nebevî eğitim modelinde eşler arası ilişkilerde Allah'ın hoşnutluğunu kazanacak davranışlar öğütlenmiş, eşlerin birbirlerine hakları olduğu hatırlatılmıştır. Kendisinden ayrılmak isteyen karısı için Allah Rasûlü'nün yanına giden Muğis, Hz. Peygamber'den karısı ile konuşmasını istemiştir. Allah Rasûlü de Muğis'in karısı Berire'yi çağırarak “*Allah'a karşı sorumluluk bilincinde ol. Çünkü o senin eşindir. Çünkü o senin eşin ve çocuğunun babasıdır (يَا بَرِيرَةُ اتَّقِي اللَّهَ فَإِنَّهُ رَوْجُكَ)*”¹⁶⁷ diyerek eşler arasında orta yolu bulmaya çalışmış, birbirlerine hoşgörülü davranmalarını, yaşanan sıkıntılarda birbirlerine sabretmelerini tembihlemiştir.

Sabretmenin takvâya uygun bir davranış olduğunu gösteren olaylardan birisi de, Allah Rasûlü'nün kızı Hz. Fatıma'nın ev işlerinde çektiği zorluklardır. Hz. Fatıma elleriyle değirmen çeker, su tulumları taşır ve evini süpürmekten üstü başı toz içinde kalırdı. Bunu gören Hz. Ali ona babasından bir hizmetçi talep etmesinin önerir. Hz. Peygamber'in yanına giden Hz. Fatıma bir sıkıntısının olduğunu söyleyemez. Bunun üzerine Hz. Ali ev işlerinde Hz. Fatıma'nın yaşadığı zorlukları anlatır ve onun bir hizmetçi talep ettiğini söyler. Allah Rasûlü “*Ey Fatıma Allah'a karşı sorumluluk bilincinde ol, Rabb'inin emrini yerine getir (اتَّقِي اللَّهَ يَا فَاطِمَةُ وَأَدِّي فَرِيضَتَهُ)*”¹⁶⁸ diyerek çektiği sıkıntılara sabretmesini öğütler.

2.7.2. Takvâ-Yemin İlişkisi

Takvânın hadislerde karşımıza çıktığı bir diğer husus yemin meselesidir. Malumdur ki kişinin yaptığı yeminlere samimiyetle bağlı kalması gerekir. Ancak bazı durumlarda yapılan yeminler zulüm ve hata oluşturmakta ve insanlara zarar vermektedir. Âyette, (*وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً)* (*لَا يُمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ*) “*Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Allah her şeyi işitir ve bilir*”¹⁶⁹ buyrulurken iyiliğe, takvâya ve insanların arasını düzeltmeye engel olan yeminlerin bir değerinin olmadığına dikkat çekilmiştir. Allah Rasûlü de bir hadisinde, “*Her kim bir meselede yemin edip daha sonrasında Allah için takvâya daha uygun olanı görürse; takvâya uygun olanı yapsın (مَنْ خَلَفَ عَلَى يَمِينٍ ثُمَّ رَأَى أَنَّهَا لَيْسَتْ بِمَنْفَعَةٍ لِلَّهِ مِنْهَا، فَلْيَأْتِ التَّقْوَى)*”¹⁷⁰ diyerek yapılan yeminlerde maslahatı

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 3/167.

¹⁶⁷ Buhârî, “Talâk”, 16; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 19; Nesâî, “Âdâbu'l-Kadâ”, 29; İbn Mâce, “Talâk”, 29; Dârimî, “Talâk”, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/342, H. No: 1844. “*اتَّقِي اللَّهَ*” ibaresi sadece Ebû Dâvûd'un rivayetinde geçmektedir. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ve Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 3/548; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 3/223; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/343; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 3/1472; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, 3/1101.

¹⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Harâc”, 20. Sünenü Ebî Dâvûd muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4/607.

¹⁶⁹ Bakara 2/224.

¹⁷⁰ Müslim, “Eymân”, 15; Nesâî, “Eymân”, 15; İbn Mâce, “Kefâret”, 7; Dârimî, “Eymân”, 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/177, H. No: 18244. Hadiste geçen “*التَّقْوَى*” ibaresi sadece Müslim'in rivayetinde yer almaktadır. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 3/245; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/177; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 3/1012; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, 2/802.

gözetmeyi, takvâyaya uygun işler yapmayı emretmiştir. Takvâ, Allah rızasını gözetmeyi, yapılan davranışlarda günahlardan sakınmayı ve toplumsal ilişkilerde güzel ve adil davranmayı gerektirir.

2.7.3. Takvâ-Vasiyet İlişkisi

Vasiyet fıkıhta “kişinin ölümden sonrasına izafe edileni temlik etmesi, ölümden sonra yapılmasını istediği şey anlamına gelir.”¹⁷¹ Geçmişten günümüze değin tüm toplumlarda görülen vasiyet, bazı sınırlamalarla fertlerin ve kamu düzeninin korunmasını amaç edindiği için meşru görülmüştür. İslam dini de birtakım hudutlarla kişiye vasiyet hakkı tanımıştır.¹⁷² Vasiyet toplumsal düzeni sağlama ve insan haklarını koruma noktasında önemli bir olgudur.¹⁷³ Kur'an-ı Kerim'de “Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı”¹⁷⁴ âyetiyle vasiyetin muttakiler için gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Konu ile ilgili bir hadiste, “Kim vasiyet yapmış bir şekilde ölürse, o kimse bir yol ve sünnet üzere, takvâ, şehadet ve bağışlanma üzerine ölmüş olur. *مَاتَ عَلَىٰ وَصِيَّةٍ، مَاتَ عَلَىٰ سَبِيلٍ*”¹⁷⁵ buyrulur bu durumun ehemmiyetine işaret edilmiştir. Hz. Peygamber'in vasiyet üzerinde durmasının elbette birçok hikmeti vardır. Kişinin ölmeden önce vasiyetini yapması, mirastan pay düşen kişiler arası çekişmeleri önlemesi açısından gereklidir.

Öte yandan vasiyet sadece mülkün pay edilmesi değil, kulun ölüm gelmeden önce yakınlarına tavsiyelerde bulunması şeklinde de gerçekleşmektedir. Hz. Peygamber'in Ashabından Ubâde b. Sâmî'tin ölüm anında oğlu Velid'e “Ey evladım! Allah'a karşı daima sorumluluk bilincinde ol. İyi bil ki, Allah'a karşı sorumluluk bilincine ulaşabilmek ancak Allah'a inanmak, hayır ve şer her türlü kaderin Allah'tan olduğuna imanla mümkündür (*يَا بُنَيَّ، اتَّقِ اللَّهَ، وَاعْلَمْ أَنَّكَ لَنْ (تَتَّقِيَ اللَّهَ حَتَّىٰ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ كُلِّهِ خَيْرٌ وَشَرُّهُ* girersin”¹⁷⁶ şeklindeki beyanı takvânın da vasiyet edilebileceğini gösterir.

2.7.4. Takvâ-Yetimler İlişkisi

Babası vefat etmiş yahut babasından ayrı düşmüş henüz buluş çağına ulaşmamış çocuklara yetim denmektedir.¹⁷⁷ Savaşın ve kan davasının yaygın olduğu cahiliye döneminde ölen kimseler arkalarında birçok yetim çocuk bırakmaktaydı. Kendisi de bir yetim olan Hz. Peygamber, yetimlerin hakları üzerinde büyük bir hassasiyetle durmuştur. Allah Rasûlü'nün, “Kendisinin ya da başkasının yetimine bakıp işlerini yürüten kimse, haksızlıktan sakındığı takdirde (*إِنَّا اتَّقَى*), (şehadet parmağını ve orta parmağını göstererek) cennete benimle şöyledir”¹⁷⁸ dediği rivayet edilmiştir. Muttakî, yetim kimseye Allah'ın bir emaneti olarak bakar. Malına sahip çıkıp ona ikramlarda bulunur. Onun hakkına girmekten son derece imtina eder. Allah Rasûlü böyle davranan mü'minlere cenneti müjdelemiştir.

¹⁷¹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 252.

¹⁷² en-Nisâ 4/11-12; el-Mâide 5/106.

¹⁷³ Abdusselam Arı, “Vasiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/553.

¹⁷⁴ el-Bakara 2/180.

¹⁷⁵ İbn Mâce, “Vasiyet”, 2. *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 4/9.

¹⁷⁶ Tirmizî, “Kader”, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/378, H. No: 22705. Tirmizî hadis için “garib” demiştir. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/379; el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, 2/450.

¹⁷⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 258; Rağb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 889.

¹⁷⁸ Müslim, “Zühd”, 42; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “Saç”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/565, H. No: 8881. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “Müslim'in şartlarını taşıyan sahih hadistir” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/565.

Öte yandan maddi durumlarda zorluk yaşayan bir sahabi, yanında malı bulunan bir yetimin bulunduğunu söyleyince Allah Rasûlü, “*İsrafetmeyip bir sermaye edinmeyerek yetiminin malından ye*” buyurmuştur. Hadisin devamında hadisin sahabi ravisi Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*Ve sen malını yetiminin malıyla koruma (وَلَا تَقِي مَالَكَ بِمَالِهِ)*.”¹⁷⁹ Velinin, eli altındaki yetimin malını muhafaza edip işletmesi, onun işini ve hizmetini görmesi hasebiyle, yaptığı işler mukabilinde geçimini tedarik edeceği makul bir ücreti almasına Hz. Peygamber cevaz vermiştir.¹⁸⁰ Ancak yine Hz. Peygamber, bu durumdaki kişilerin mallarını, yetimlerin mallarıyla güvence altına almalarını yasaklamıştır. Dolayısıyla kişi sadece yaptığı işin karşılığında yetimin malından hakkını alabilir. Kendi malını korumak ve sermayesini arttırmak için yetimin malını kullanması takvâyaya uygun bir davranış değildir.

2.7.5. Takvâ-Kadınlar İlişkisi

Ataerkil bir yapıya sahip olan Cahiliye Araplarında kadının konumu, mensubu olduğu aileye göre değişmekte ve sosyal statüsüyle belirlenmekteydi. Bu dönemde kadına toplumun bir parçası değil, erkeklerin isteklerini ve hizmetlerini yerine getirmek için yaratılmış bir varlık gözüyle bakılmaktaydı.¹⁸¹ Hz. Peygamber içerisinde yaşadığı toplumu dini, siyasi, sosyal ve daha birçok yönden köklü bir biçimde değiştirmiştir. Cahiliye karanlığının hüküm sürdüğü bu dönemdeki birçok haksız ve çirkin uygulama İslâm’ın gelmesiyle yok olmuştur. Buna göre aile müessesesi şefkat ve adalet temelinde tekrar tesis edilmiş, kadının toplum içindeki konumu ve hakları güvence altına alınmıştır. Hz. Ömer’in, “*Bizler cahiliye döneminde kadınları önemsemezdik. Ama İslâm gelip de Allah onları söz konusu edince, bu sebeple onların üzerimizde bir haklarının bulunduğunu gördük*”¹⁸² sözleri İslamiyet’in kadın hakları konusunda toplumsal düzeni temelden değiştirdiğini gösteren önemli bir işaretir.

Hz. Peygamber, kadının toplumsal rolünün cahiliye dönemine geri dönmemesi için çaba sarf etmiş, kadınların haklarına hassasiyet göstermeleri hususunda müminleri uyarmıştır. Hz. Peygamber’in Veda Hutbesi’nde, “*Kadınlar hakkında Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olun (اتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ)*. Çünkü siz onları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve onları Allah’ın kelimesi ile kendinize helâl kıldınız”¹⁸³ buyurması, bu konuda müminlerin dikkatli davranmaları gerektiğini gösterir. Hz. Peygamber’in ümmetine bu son hutbesinde dikkat edilmesini istediği tüm hususlar muttakî mü’min için oldukça önemlidir. Doğan çocuğun cinsiyeti nedeniyle sorgulanması, kadının değersiz ve uğursuz bir mal olarak görülmesi, erkeğe nazaran daha zayıf olduğu için haklarının gasp edilmesi, hukukî haklarının korunmaması İslâm’da çirkin telakki edilmiş ve kadınların toplumdaki yeri ve kadın hakları güvence altına alınmıştır.¹⁸⁴ Kadın, insan olması

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Vasiyet”, 9; İbn Mâce, “Vasiyet” 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/594, H. No: 7022. Ebû Dâvûd’un rivayetinde “تَقِي” ibaresi geçmemektedir. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4/495; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 4/21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/594.

¹⁸⁰ Azîmâbâdî, *Aynu’l-Ma’bûd*, 8/53.

¹⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Şemsettin Günaltay, “İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekiller”, *TTK Belleten* 15/60 (1951), 692-693,696; Ramazan Altıntaş, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi* 37/1 (2001), 82.

¹⁸² Buhârî, “Libâs”, 31; Müslim, “Talâk”, 31; Tirmizî, “Tefsîr”, 65; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/346, H. No: 222. Tirmizî hadis için “hasen sahih garib” demiştir. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/350; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, 3/356.

¹⁸³ Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, “Menâsik” 56; Tirmizî, “Tefsîr”, 10; İbn Mâce, “Menâsik”, 84; Dârimî, “Menâsik”, 34. *Sünenü Ebî Dâvûd* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, Elbânî ve *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 3/287; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 4/262; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, 3/243; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, 2/1172.

¹⁸⁴ el-Bakara 2/187, 228, 229, 232, 233, 237; en-Nisâ 4/7, 11, 12, 19, 20, 21, 24, 25, 32, 127, 128, 176.

yönüyle erkeğe verilen haklardan aynı şekilde istifade eder. Bu hakların çerçevesi ve sınırları Kur'an ve sünnette çizilmiştir. İslâm, kadın haklarını güvence altına alarak aile kurumunu korumuştur.

2.7.6. Takvâ-Hayvanlar İlişkisi

Hayvanlar insanların işini yapmakta, yiyecek, içecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Dolayısıyla insan, emri altında bulunan bu hayvanların haklarını korumalı, onlara merhametle davranmalıdır. Nitekim yeryüzündeki nimetler sadece insana özgü değildir. Hayvanlar da bu kâinata kendi yaşam alanına sahiptir. Bu alanlara ve hayvan haklarına karşı nezaket sahibi olmak takvânın gereğidir. Yaptığı her davranıştan hesaba çekileceğini bilen muttakî mü'min hayvanların haklarını gözetir. Muttakî mü'min, hayvanların, her ne kadar konuşmıyor olsalar da ahirette kendisine davacı olabileceklerinin bilinciyle hareket eder.

Kur'an'da Hz. Peygamber için, “*Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*”¹⁸⁵ ifadesi geçmektedir. Susuzluktan halsiz kalmış bir köpeğe su vermek Allah'ın ödülü ve hoşnutluğuyla neticelenirken¹⁸⁶, kedisini bağlayıp aç bırakan ve bundan dolayı ölmesine neden olan kadının da cehenneme girdiği bildirilmiştir.¹⁸⁷ Açlıktan karnı sırtına yapışmış bir deveyi gören Allah Rasûlü, devenin sahibine, “*Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olun (اتَّقُوا اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهَائِمِ الْمُعْجَمَةِ)*. Onlara (binmeye) elverişli hallerinde bininiz ve (yenmeye) elverişli hallerinde onları yiyiniz”¹⁸⁸ demesi, takvânın hayvanları da içine aldığı gösteren güzel bir örnektir. Hadisten anlaşıldığı üzere hayvanları aç ve susuz bırakmak, üzerlerine taşıyacaklarından fazla yük yüklemek Allah'ın azabına sebep olmaktadır. Onlara ancak sağlıklı ve güçlü zamanlarında binileceği, yine elverişli oldukları zaman kesilmeleri gerektiği emredilmiştir. “Bu dilsiz hayvanlar” ifadesiyle de onların merhamete muhtaç olduklarına işaret edilmiştir.¹⁸⁹

Sonuç

Takvâ kavramı İslâm öncesi dönemde maddî bir tehlikeden korunmak, sakınmak anlamlarına gelirken, Kur'an'ın literatürüne girmesiyle sözlük anlamını da içine alarak farklı manalar kazanmıştır. Kulluğun en üst mertebesi olan takvâ, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirme noktasında ortaya çıkan saygı ve sorumluluk bilinci olduğu ifade edilebilir. Bu bilinç hâli kişinin davranışlarını düzenlemesine, kendisini azaba götürecek her türlü davranıştan korunmasına, nefisini tezkiye etmesine; iman, itaat, ihlâs ve tövbe ile Allah'a yakınlaşmasına ve Hz. Peygamber'e tam anlamıyla tâbi olmasına imkân sağlamaktadır.

Takvâ kavramının geçtiği hadislere bakıldığında cahiliye dönemindeki “maddî bir tehlikeden korunmak” anlamının İslam sonrası dönemde de kullanıldığı görülmekle beraber muhtevası genişlemiştir. Buna göre takvâ hadislerde, Allah'a karşı saygılı olmak, bilinçli olmak, şüpheli şeylerden sakınmak, doğru yolu onunla bulmak, ateşten korunmak, Allah'a yakın olma

¹⁸⁵ el-Enbiyâ 21/107.

¹⁸⁶ Buhari, “Şirb”, 9; Müslim, “Selâm”, 153; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 46; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “Sıfatu'n-Nebi”, 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/410, H. No: 10699. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4/201; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/410.

¹⁸⁷ Buhârî, “Bedu'l-Halk” 15; Müslim, “Tevbe” 25; İbn Mâce, “Zühd”, 30; Dârimî, “Rikâk”, 93; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/509, H. No: 7547. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ve *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 5/325; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/510; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 3/1856.

¹⁸⁸ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/165, H. No: 17625. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4/200; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/166.

¹⁸⁹ Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, 7/158.

hâli ve Allah katında tek değer ölçüsü, değerli olma durumu, günah işlemeyi önleyen ve kalpte bulunan bir bilinç hâli, dünyalığı istemede aşırıya gitmemek, cennete girmeye vesile olan şey, ibadetlerde ve davranışlarda ölçülü olmak anlamlarına gelirken en takvâlı olanın Hz. Peygamber olduğu vurgulanmaktadır.

Hz. Peygamber, takvâyâ yeni bir boyut getirerek bu kavrama toplumsal nizamı sağlama noktasında yeni anlamlar yüklemiştir. Buna göre takvâ herhangi bir sorun karşısında sabretmek, karı-koca arasındaki ilişkileri düzenlemek, doğruluk, insanlar arası iletişim, zulüm ve açgözlülüğün önüne geçmek, yemine ve emanete sadık kalmak, yetimlerin, kadınların ve hayvanların haklarına riâyet etmek gibi birçok hususu da ihtiva etmektedir.

Hadis rivâyetleri, takvâyı itidal çizgisine çekmiş; iman ve ahlâk ile arada kopmaz irtibatlar kurarak, soyut bir olgu olan takvâyı somut davranışları denetleyen bir denetçi konumuna getirmiştir. Bu yönüyle takvâ; kulun sadece ibadetlerinde değil, tüm yaşantısında şiar edinmesi gereken bir tutum ve bilinç hâlidir. Yani farkındalık, duyarlılık, hassasiyet ve sorumluluk bilincine sahip olmaktır. Takvâ, mü'minin kalbinde ve zihninde yer edinerek her an Allah'ın huzurunda olma şuuruna sahip olmaktır. Bu şuur, mü'minin nefsinin kontrol etmesine, kötü alışkanlıklardan ve ma'siyetten uzak durmasına imkân sağlar. Aynı zamanda, muttakî mü'min başkalarına karşı daima sorumluluk bilinciyle hareket eder, dürüst ve erdemli kalarak toplumda barış ve huzuru sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Hz. Peygamber takvâyı, Allah rızasına ulaştıracak davranışlar olarak müslümanlara öğretmiş, sözleri ve davranışlarıyla takvâ konusunda rol model olmuştur. Uygulamış olduğu birçok davranıştan sonra "*Allah'a karşı en fazla sorumluluk sahibi olan benim*" diyerek Müslümanlara, uyguladıklarını yapmalarını emretmiştir. Ayrıca onun dualarında sıkça Yüce Allah'tan takvâ sahibi bir kul olmayı istemesi, bu durumun Müslümanlar için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca takvâ, diğer dinlerde bulunan eziyet ve çilekeş bir kulluk anlayışının aksine, kulun gücünün yeteceği ölçüde dinini yaşamasına, davranışlarında dengeli olmasına ve üzerinde hakları bulunan kimselerin haklarını gözetmesine imkân sağlamaktadır.

Çalışmada kelime ve terim odaklı seçilen hadislerin çoğunu sahih hadisler, az bir kısmını da zayıf hadisler oluşturmuştur. Takvâ hadislerinin en çok rivayet edildiği eser, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i iken, en az rivayetin bulunduğu kaynak *el-Muvatta'* olmuştur. Ayrıca kullanılan rivayetlerde mevzû hadislerle rastlanılmamıştır.

Kaynakça

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1364/1945.
- Abdurrahmân el-Mübârekfûrî. *Tuhfetü'l-Ahvezi*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Afzalur Rahman. "Hz. Muhammed'in Sosyal Düzendeki Takvâyaya Yüklendiği Yeni Mâna". *Siret Ansiklopedisi*. Erişim 5 Ağustos 2024.
<https://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/siret-ansiklopedisi/index.htm>
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Altıntaş, Ramazan "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmî Dergi* 37/1 (2001), 61-86.
- Arı, Abdusselam. "Vasiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/552-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Arı, Abdusselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 11 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib. *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Azîzî, Ali el-Bûlâkî. *es-Sirâcü'l-Münîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr*. 4 Cilt. by.: y.y., ts.
- Bayraktutar, Muammer. "Arabın Arap Olmayana Takvâ Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur" Hadîsinin Hz. Peygamber'e İsnâdına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi". *Milel ve Nihal* 9/1. (Mart 2012). 31-80.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahîh*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tâ'sîl, 1433/2012.
- Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1423/2002.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihah Tâcu'l Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407/1987.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Çalışkan, Mehmet. "Hucurât Suresi Bağlamında Takva". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2017). 91-119.
- ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. by: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. 4 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Kurra. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1420/2009.
- Ece, Hüseyin Kerem. *İslam'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzîi. 1420/2000.

- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü't-Terbiyyeti'l-Arabiyyi li-Düveli'l-Halîc, 1409/1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu'l-Câmî 'i's-Sağîr ve Ziyâdâtüh*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzîi. 1421/2000.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha ve Şey'ün min Fıkhihâ ve Fevâ'idihâ*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzîi, 1415/1995.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Zaîfu Süneni't-Tirmizî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1411/1991.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Zaîfu't-Terğîb ve't-Terhîb*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzîi. 1421/2000.
- Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Fahrüddin er-Râzî. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâs, 1420/1999.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Enes Muhammed es-Sânî, Zekeriyya Câbir Ahmed. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1429/2008.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd. *Abidler Yolu*. çev. Yaman Arıkan. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1968.
- Gezgin, Ali Galip. "Kur'an Meallerinde Takvâ Kelimesinin Türkçe'ye Çeviri Sorunu". *İnsan Bilimleri Araştırmaları* 7/14 (2005). 199-218.
- Güleç, Hasan. "Takvâ -I-". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13/3 (Mayıs-Haziran 1974). 144-152.
- Güleç, Hasan. "Takvâ -II-". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13/4 (Temmuz-Ağustos 1974). 223-225.
- Günaltay, Şemsettin "İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekiller", *TTK Belleten* 15/60 (1951), 691-708.
- Heyet. *Kur'an Yolu Meâlî*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, 8. Baskı, 2020.
- Heyet. *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsân*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl. el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî li-İbni Battâl*. thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrâhim. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuad Abdulbâkî, Muhibbu'd-Dîn el-Hatîb. 14 Cilt. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1960.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423/2002.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyeye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1399/1979.
- İbn Receb el-Hanbelî. *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1424/2004.
- İbn Side, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrahim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1417/1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Zâdü'l-Mesîr fi ilmi't-Tefsîr*. thk. Abdurrazzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1422/2001.
- İyibilgin, Orhan. "Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takvâ Kavramı". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2024/1). 172-193.
- Karahan, Gökhan. Nu'mân b. Beşîr'in Hayatı ve Rivayetlerinin Değerlendirilmesi. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Mâlik b. Enes *el-Muvatta'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî 1406/1985.
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer. *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*. thk. Muhammed el-Şâzelî en-Nüfeyr, by.: Dâru't-Tûnusiyeye li'l-Neşri. 1408/1988.
- Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî. *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbni Mâce*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1313/ 1895.
- Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Şerhu Riyâzi's-Sâlihîn*, Riyâd; Dâru'l-Vatan, 1426/2005.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf. *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câm'i's-Sağîr*. 7 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ticariyyeti'l-Kübra, 1357/1937.
- Münâvî. Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf. *el-İthafatü's-Seniyye fi'l-Ehadisi'l-Kudsiyye*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût ve Tâlib Avvâd. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Muhammed Rıdvân ve Muhammed Enes Mustafa el-Hanne. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyeye, 1439/2018.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Öz, Ayşe. *Bir Davranış Geliştirme Modeli Olarak İttikâ*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Rağîb el-İsfahanî. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009.
- Remlî, Ahmed b. Hüseyin, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Kahire: Dâru'l-Felâh, 1437/2016.
- Seyhan, Ahmet Emin. "Teorinin Pratiğe Yansımış Hâli: Hz. Muhammed'in Örnekligi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (Aralık 2023), 136-160.
- Süleymân b. Muhammed el-Luhaymidî. *Şerhu Bulûği'l-Merâm bi Tarîkati Suâli ve Cevâbi*. by.: y.y., ts.

- <http://www.almotaqeen.net/mak/upload/books/BloogAlmaramKamel710.pdf>
- Şirin, Halil. *Hadislerde İmân Ahlâk İlişkisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfî Istulâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. . Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1417/1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1436/2014.
- Uludağ, Süleyman. "Takvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yetik, Erhan. "Hz. Muhammed (s.a.v)'in Zühd ve Takvâsı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993). 127-136.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.